

KƏRİM ŞÜKÜROV

TÜRK XALQLARI
XVI-XX YÜZİLLİKLƏRDƏ:
SAY DİNAMİKASI

(ÇAR RUSİYASI VƏ
SOVETLƏR İTTİFAQI ÜZRƏ)



AZƏRBAYCAN DÖVLƏT KİTAB PALATASI

Bakı—1997

1997
475

KƏRİM ŞÜKÜROV

652056

**TÜRK XALQLARI
XVI-XX YÜZİLLİKLƏRDƏ:
SAY DİNAMİKASI**

**(ÇAR RUSİYASI VƏ
SÖVETLƏR İTTİFAQI ÜZRƏ)**

М. Ф. Ахундов адиге
Азәрбајҹан Республикасы
КИТАПХАНАСЫ

Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası

64925

Bakı - 1997

Kerim Şükürov

Türk xalqları XVI-XX yüzilliklərdə: Say dinamikası (çar Rusiyası və Sovetlər İttifaqı üzrə). - Bakı, 1997. 54s).

İşdə geniş tarixi dövrdə - XVI-XX yüzilliklərdə çar Rusiyası və Sovetlər İttifaqı (1922-1991) tərkibində türk xalqlarının etnodemografiyası, xüsusilə say dinamikası nəzərdən keçirilir, türk və digər xalqların bunun bu göstərici üzrə müqayisəsi verilir. Türk xalqlarına dair cədvəllər həm problem üzrə, həm də türk xalqlarının əhali tarixi, tarixi coğrafiyası və b. məsələlər üzrə məlumat verir.

Керим Шукүров

Тюркские "народы" в XVI-XX вв.: Динамика численности (по царской России и Союзе Советов). - Баку, 1997. 54с.

В работе рассматривается этнодемография, особенно динамика численности тюркских народов в составе царской России и Советском Союзе (1922-1991) в большой исторической период - XVI-XX вв., дается сравнение тюркских и других групп народов по этому показателю. Некоторые таблицы по тюркским народам дают всестороннюю информацию как по данным проблемам, так и об истории народонаселения, исторической географии и др. вопросы относившихся к тюркским народам.

Reyçi: f.ə.n. Vəli Həbibbəy

Müəllifin redaktəsi və vəsəli ilə çap olunub.

0502000000

Ş — qıfıl nəşr.

024

© Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

| | |
|---|----|
| Müəllifdən..... | 5 |
| Giriş | 6 |
| 1. Mənbəşünaslıq və tarixşünaslığa dair | 7 |
| 2. Çar Rusiyası və Sovetlər İttifaqı tərkibindəki türk xalqları (XVI-XX yüzilliklər) | 9 |
| 2.1. Say dinamikası | 9 |
| I. Völqə (idil) - Ural bölgəsi..... | 9 |
| - Tatarlar..... | 9 |
| - Çuvaşlar..... | 10 |
| - Başqırdlar..... | 10 |
| II. Silir..... | 10 |
| - Yakutlar..... | 11 |
| - Tuvalılar..... | 11 |
| - Xakaslar..... | 11 |
| - Altaylar..... | 11 |
| - Şorlar, Dolqanlar, Tofalar..... | 11 |
| III. Rusiyanın Avropa hissəsi | 11 |
| - Kırım tatarları..... | 11 |
| - Qaqauzlar | 12 |
| - Qaraim və Yırmaçklar..... | 12 |
| IV. Qafqaz | 12 |
| - Azərbaycan türkləri..... | 12 |
| - Qaraçaylar, Balkırlar, Mehseti türkləri..... | 13 |
| - Qızmıqlar..... | 13 |
| - Nəqayılar..... | 13 |
| V. Mərkəzi Asiya..... | 13 |
| - Özbəklər..... | 13 |
| - Qazaxlar..... | 14 |
| - Türkmen, Qırğız və Qaraqalpaqlar | 14 |
| - Jıqırlar..... | 14 |
| 2.2. Türk xalqları Rusiya və SSRİ-nin digər xalqları ilə müqayisədə | 14 |
| Nəticə..... | 15 |
| Qeydlər..... | 16 |
| Cədvəllər: | |
| 1. Rusiya imperiyasının türk xalqlarının torpaqlarını işğalının gedişi (XVI-XIX yüzilliklər)..... | 20 |
| 2. XVII-XVIII yüzilin başlanğıcında Sibir türklərinin sayı..... | 21 |

| | |
|---|----|
| 3. Rusiya işğalından sonra türk xalqlarının say dinamikası (XVI yüz il - 1917-ci il)..... | 22 |
| 4. I Reviziyanın (1719-cu il) mə'lumatları və 1914-1917-ci illər hesablamə və siyahıya almaları üzrə Rusiya imperiyası əhalisinin sayı və etnik tərkibi..... | 23 |
| 5. Rusiya imperiyası əhalisinin 1897 və 1914-1917-ci illərdə ana dili üzrə bölgüsü..... | 25 |
| 6. SSRİ və həmsərhəd ölkələrin əhalisinin soy (etnik) tərkibinin öyrənilməsi üzrə komissiyanın (1917) siyahısında göstərilən türklər və onlara dair başlıca məlumatlar (1927, iyul)..... | 31 |
| 7. SSRİ-də yaşayan türk xalqlarının say dinamikası (1926-1989-cu illər)..... | 44 |
| 8. SSRİ-nin ayrı-ayrı türk xalqlarının ölkənin türk əhalisi içərisində xüsusi çəkisi (1989-cu il)..... | 46 |
| 9. SSRİ əhalisinin etnik tərkibi (1926-1989-cu illər)..... | 47 |
| 10. SSRİ əhalisi içərisində türk xalqlarının payı (1897-1989-cu illər)..... | 51 |
| 11. Dünya türklərinin yerləşməsi və sayı (1989-1990-cı illər)..... | 52 |

MÜƏLLİFDƏN

Azərbaycanın əhali tarixinə dair tədqiqatlar prosesində Azərbaycan türklərinin türk və onun son iki yüz illərdə olan dövrdə tərkibində olduğu çar Rusiyası və Sovetlər İttifaqı (1922-1991) xalqları arasında yeri barədə sujeti ayrıca nəzərdən keçirməyi qərara aldıq. Bu zaman Azərbaycan türkləri, o cümlədən çar Rusiyası və Sovetlər İttifaqı tərkibində olan türk xalqlarının etnodemoqrafiyası haqqında ciddi elmi nəticələrə gəlmək mümkün oldu. Bu barədə nüfuzlu və geniş təmsilli Türk dünyası tarix araşdırmaları konqresində və XIİ türk tarix konqresində (Ankara, 1994-cü il sentyabr) məruzələrdə ətraflı məlumat verildi və böyük maraq doğurdu.

Problemə dair sonrakı araşdırmalar əhatəli iş hazırlamağa imkan verdi. Onun nəşri haqqında qərara gəldikdə işdə obyektiv şəraitdən (maddi çətinliklər və f.a.) irəliləyən bəzi səbəblərdən əsaslı dəyişiklik edildi. Axır vaxtlar respublikada türk xalqlarına dair çap məhsullarının xarakterini də nəzərə almaq lazım gəldi və diqqət etnodemoqrafiyanın mühüm elmi istiqaməti kimi say dinamikası problemə yönəldi.

Ümumi müddəalar, qısa tezislər, müqayisəli rəqəmlər, xüsusilə olaraq hazırlanmış və ya müxtəlif qaynaqlardan götürülmüş cədvəllər, bəzi nəticələr... Oxucu diqqətinə cəlb etmək üçün bunları seçdik. Onlar daha geniş ümumiləşdirmələr və yekunlar üçün kifayət qədər məlumat verir. Biz isə əlverişli imkan yox, anan kimi işin geniş variantının işiq üzə gəlməsinə çalışacağıq.

Kərim ŞUKUROV,
M.Ə. Rəsulzadə adına BDU-nun Azərbaycan tarixi
(yeni və ən yeni dövr) kafedrasının müəllimi.

GİRİŞ

XIV yüzilin sonu -XV yüzilin əvvəllərində Rus dövləti tərəfindən qeyri-rus xalqların torpaqlarının zəbt edilməsinin əsası qoyuldu. XVI yüzilin ortalarında Kazan, xanlıqı ilə qonşuluğa çatdı və 1552-ci ildə onun tutulması ilə türk xalqlarına qarşı məqsədyönlü işğalçı siyasət genişləndi. Volqabovu və Uralətrafı, Sibir, Krım, Qafqaz, Qazaxıstan və Orta Asiya da bu siyasətin qurbanı oldu.

Türk xalqları Rusiya tərkibində dövlətçiliyini itirdi, tarixi inkişafda ədsiz məhsələrlə üzləşdi¹. Sovet dövründə vəziyyətin dəyişməsinə (mütləq, muxtar respublikala, və vilayətlər təşkil və s.)² baxmayaraq, məh.yyət etibarını ilə əvvəlki siyasi xətt həyata keçirilməkdə idi. XX yüzilin 30-cı illərinin sonlarında türk xalqlarının müstəqillik uğrunda mübarizəsinin genişlənməsi və 1991-ci ilin sonlarında SSRİ-nin dağılması ilə onların həyatında yeni tarixi dövr başladı: Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistanı, Türkmənistanı, Qırğızıstan istiqlaliyyət qazandı, Rusiya Federasiyası tərkibindəki türk xalqlarının siyasi statusunda yeniliklər baş verdi.

XVI-XIX yüzilliklərdə çar Rusiyası və Sovetlər İttifaqı tərkibində olan türk xalqlarının tarixi inkişaf problemləri içərisində onların say dinamikasının öyrənilməsi mühüm yer tutur. Tarixi demografik araşdırmalarda, bəzi çatışmazlıqlarına baxmayaraq əhalinin uzun dövrdə nəzərdə keçirilməsinə üstünlük verilir³. Bu baxımdan çar Rusiyası və Sovetlər İttifaqı tərkibində olmuş türk xalqlarının say dinamikasının XVI-XX yüzilliklərdə öyrənilməsi məntiqəuyğundur. Problem bu şəkildə qoyulduğu bir sıra elmi məqsəd və vəzifələrin həllinə köməklik göstərir. Bunun üçün

- ayrı-ayrı türk xalqlarının say dinamikası (Oktyabr (1917) çevrilişindəki və Sovetlər zamanında etnostatistik materialların əldə olduğu dövrlərə uyğun olmaqla) və onun dəyişməsinin xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilir;

- türk xalqlarının digər xalqlar qrupunun say dinamikası ilə müqayisə aparılır;

- çar Rusiyası və Sovetlər İttifaqı əhalisi içərisində türk xalqlarının xüsusi çəkisinin necə dəyişməsi izlənilir və i.a.

İşin çətin hazırlanması dövründə ümumiyyətlə türk xalqlarına, o cümlədən türk xalqları aləsinin ayrı-ayrı üzvlərinə həsr olunmuş araşdırmalarda⁴ etnik tarix və b. məsələlərə xüsusi toxunulduğundan onların üzərində dayanmağa ehtiyac görmədik.

1. MƏNBƏSÜNASLIQ VƏ TARİXSÜNASLIĞA DAİR

Çar Rusiyasında əhalinin etnik tərkibinə dair qaynaqların başlıca qrupları siyahıya alma kitabları (XVII-XVIII, başlanğıcı), reviziyalar (1719-1858-cı illərdə on reviziya keçirilmişdir), siyahıya alma materialları və b. olmuşdur. Sovet dövründə əhalinin milli tərkibi siyahıya almalarda öz əksini tapmışdır.

Rusiya əhalisinin etnik tərkibinin qaynaqlarda qeydə alınmasının ümumi məsələləri tədqiq edilsə də, türk xalqlarına dair belə araşdırma aparılmamışdır.

Türk xalqlarının qeydə alınması ən ciddi əməli-praktik tələblərə cavab verməmişdir. Bu anti-türk siyasətindən, türk xalqları barədə obyektiv informasiyanın ortaya çıxmasına maneçilikdən irəliləmişdir.

... Rusiyada əhalinin etnik cəhətdən təşkil olunmuş ilk siyahıya alması 28 yanvar 1897-ci ildə keçirilmişdir. Orada milli mənsəbiyyət ana dilinə əvəz edilmişdir. Bu da rusların sayının sün'i şəkildə artırılması, digər xalqların, xüsusilə türk xalqlarının sayı və tərkibinin müəyyən edilməsində ciddi dolaylılıq yaratmışdır. Siyahıya almada türk xalqları "türk ləhcəsi bölgüsü" (bu ad altında Orta Asiyanın yerli xalqları və burada məskunlaşan digər xalqlar verilir) və "türk-tatar ləhcəsi" (tatarlar, başqırcılar, Azərbaycan türkləri və b.) qruplarında birləşdirilmişdir⁵. Siyahıya alması keçirilənlər həmin dövrdə rus türkoloji ədəbiyyatının⁶ özünə belə ehtinasızlıq edərək belə yol tutması onların niyyətini aşkar edir.

Sovet dövlətinin ilk dövründə ölkə əhalisinin etnik tərkibinin müəyyən edilməsi zərurətini ortaya çıxdı. Bu məqsədlə SSRİ-nin hər birində ölkələrin əhalisinin say (etnik) tərkibinin öyrənilməsi üzrə komissiya yaradıldı. Komissiya SSRİ xalqlarının siyahısını çap etdi⁷. Orada 100-147 saylarında, ümumiyyətlə təq. 50 türk xalqlarının adı verilmişdir. Komissiyanın materialları 1926-cı il siyahıya almasının təşkil və yekunlarına baxılmasında müəyyən əhəmiyyət almışdır.

Türk xalqlarının tərkibi və sayının qeydə alınmasında 1926-cı ildə keçirilən ilk sovet bir günlük siyahıya alması vacib yer tutur⁸. Lakin sonralar vəziyyət dəyişdi. 1937-ci ildə keçirilən siyahıya almasının nəticələri ləğv edildi. Son vaxtlar 1937-ci il siyahıya almanın yekunlarına dair bəzi materiallar çap edilmişdir⁹. Həmin siyahıya almanın türk xalqlarına dair məlumatlarını ilk dəfə əvvəlki dövrləyəyə cəlb etmişik. 1939-cu ildə yeni siyahıya alma keçirildi. Bu siyahıya almada əvvəlki ölkə əhalisinin etnik tərkibinə baxaraq dəyişdi. IV. Stalinin VIII Sovetlər qurultayında (1938-ci il) çıxışı bu maddə məntiq

rol oynadı. O, Sovetlər İttifaqına 60-a yaxın millət, milli qrup və xalq daxil olduğunu söyləmişdi¹⁰. Bundan sonra SSRİ-də yaşayan millət və xalqların sayı sün'i şəkildə 1926-cı ildəki 160-dan 62-yə "endirildi".

Belə "ixtisar", əsasən, türk xalqlarının hesabına aparıldı. Sonrakı siyahıya almalarda (1959, 1970, 1979 və 1989-cu illər) SSRİ millət və xalqlarının sayı 97-101 arasında müəyyən edildi. 1989-cu il siyahıya almasına görə 26 türk xalqı qeydə alınmışdır. Beləliklə, 1926-1989-cu illərdə türk xalqlarının sayı 50-dən 26-ya "endirilmişdir". Aydın ki, burada təbli-tarixi prosesdən çox siyasi motivlər əsas olmuşdu.

Problemin tarixşünaslığının bəzi məsələləri də diqqət tələb edir. Onu səciyyələndirən başlıca cəhət ondadır ki, istər rus, istərsə də sovet dövrü tarixi demoqrafiya ədəbiyyatında "türk xalqları" anlayışı "türk dillli xalqlar"la əvəz olunub. (Belə bir yanaşmanın ayrı-seçkiliyi və məqsədyönlülüüyü özünü onda göstərir ki, digər qrup xalqlar-slavyanlar və b. münasibətdə bu üsulla ol atılır). Bununla da onların "türkləşdirilməsi" konsepsiyası ön plana çəkilir.

Türk xalqları ilə digər xalqlar arasında olduğu kimi türk xalqlarının öz daxilinə də anlaşılmazlıq salınıb: Rusiya türkləri "türki"; Türkiyə türklərisə "türki" kimi təqdim edilir və i.ə.

Rusiya və SSRİ əhalisinin etnik tərkibinə həsr olunmuş konkret tədqiqatlar da tendesiyliliyi ilə fərqlənir. Oktyabr (1917) qədərki dövrə aid tədqiqatlar içərisində S.İ. Bruk və V.M. Kabuzanın iki məqaləsi mühüm yer tutur¹¹. Məqələlərdə xeyli faktik material verilməsinə baxmayaraq tatar və çuvaşlar istisna olmaqla digər türk xalqlarına dair mə'lumatlar, 1719-1914/17-ci illərdə onların sayının dəyişməsinin ümumi qanuna uyğunluğu, rusların əsasən, türk xalqlarının torpaqlarında sayca üstünlük təşkil etməsinin səbəbləri göstərilmiş və s.

Sovet dövrünə aid tədqiqatlarda türk xalqlarının say dinamikası hərtərəfli tədqiq edilməmişdir. Türk xalqlarına qarşı repressiyalar, onların nəticələri və s. yalnız son vaxtlar diqqəti cəlb etməyə başlanmışdır¹². Müasir dövrdə türk xalqlarının sayının artması isə həyəcan mənbəyinə çevrilmişdir. Keçmiş SSRİ EA-nın Etnologiya və antropologiya institutunun Etnik ekologiya bölməsinin müdiri professor V.İ. Kozlov yazırdı ki, Orta Asiya və bəzi başqa islamlaşmış cənub xalqlarının sayının sürətli artımı davam edəcək, rusların, ukraynalıların və ölkənin Avropa hissəsinin bir sıra digər xalqlarının sayı isə yaxın gələcəkdə azalmağa başlayacaq; bu azalma həyat şəraitinin pisləşməsilə xarici ölkələrə gözlənilən emiqrasiyasının

güclənməsi və başqa səbəblərə görə bir neçə milyon nəfər ola bilər¹³.

... Beləliklə, göründüyü kimi Rusiya türklərinin etno demoqrafiyasına dair həqiqətləri müəyyən etmək üçün xeyli iş görülməlidir.

2. ÇAR RUSİYASI VƏ SOVETLƏR İTTİFAQI TƏRKİBİNDƏKİ TÜRK XALQLARI (XVI-XX YÜZİLLİKLƏR)

2.1. SAY DİNAMİKASI

1. VOLQA (İDİL) - URAL BÖLGƏSİ

TATARLAR

Rusiyada türk xalqlarının böyük qismi belə adlandırılırdı. Tatarların 20-dək müxtəlif qrupu var idi. Onların içərisində Rusiya tərəfindən ilk dəfə əsarət altına alınanlar Volqaboyu və ya Kazan tatarları idi. Kazan xanlığının əhalisi özünü "bulqarlıq", "qazanlıq" müsəlman adlandırırdı. XVI və hətta XVII yüzillikdə ruslar da onları bulqar adlandırırdı. Akademik V.V. Bartolda görə 1917-ci ilin oktyabr ərfəsinə Volqaboyu türkləri bəzi mübahisələrdən sonra "tatar" adını qəbul etdi¹⁴.

Tatarların etnoqrafik qrupu kimi mişarlar (meşşeryaklar), naqaybaxlar, kryaşen və teptyarlar (döfər sözüdəndir) ayırdı. Onlar 1926-cı ildən sonra tədricən siyahıya almaldardan çıxarıldı.

XVI yüzilin ortalarında Kazan və Hoştərxan xanlıqlarının əhalisinin sayı bir neçə yüz min nəfər hesab olunur¹⁵. Rusiya işğalından sonra miqrasiya və s. səbəblər üzündən tatarların sayı aşağı düşdü.

Yeni torpaqların ələ keçirilməsi nəticəsində Rusiyada tatarların kəmiyyəti artır. 1719-cu il 1 reviziyanın mə'lumatına görə tatarların sayı 293, 1 min nəfər təşkil edirdi¹⁶. 1760-cı ildə Kazan quberniyasında 450 min tatar var idi¹⁷.

1897-ci ildə Rusiyada tatarların sayı 2292 min nəfərə çatdı. 1897-1914/17-ci illərdə ölkəni dövrü ərzində isə tatarların sayı 791,2 min nəfər artaraq 3010,4 min nəfər olub. 1917-ci ildən sonra baş verən hadisələr nəticəsində tatarların sayı 94,1 min nəfərə azaldı. 1926-1939-cu illərdə tatarları türk xalqları içərisində ən yüksək artım nümayiş etdirərək, 1941-1945-ci illər müharibəsi ərfəsində 4313,5 min nəfərə yetişir. Müharibədən sonra vəziyyət dəyişir, tədricən tatarlar artıma görə türk xalqları içərisində axırıncı yeri tərk etmişdir.

başlayır. 1989-cu il siyahıya almasına görə tatarlar 6648,8 min nəfər olub, sayına görə türk xalqları içərisində dördüncü yeri (13,4%) tuturdu¹⁸.

ÇUVAŞLAR

Rus qaynaqlarında XVI yüzilin 20-ci illərindən adı çəkilir. Rusiya işğalı çuvasların da mürasimlərinə təsir göstərir. 1719-cu ildə çuvasların sayı 217,9 min nəfər idi. XIX yüzilin ortalarında bu rəqəm 750 min nəfərə çatır. 1897-1914/17-ci ildə çuvasların sayı müvafiq olaraq 843,8 və 1123,8 min nəfər olur. Tatarlarda olduğu kimi çuvaslarda da 1917-ci ildən sonra say azalır. 1926-cı ildə onların sayı 1117,4 min nəfərə enir. Sovet dövründə çuvasların artımı siyahıya almalar arasındakı dövrlərdə qeyri-bərabər olur və 1979-1989-cu illərdə bu göstəriciyə görə türk xalqları içərisində axırıncı yerləri tutur. Çuvaslar SSRİ-də keçirilən sonuncu siyahıya almaya görə 1842,3 min nəfər olub, türk xalqları içərisində yeddinci yeri tuturdu (3,7%).

BƏŞQİRLAR

XVII-XVIII yüzilliklərdə bəşqirdların sayı 250-275 min arasında idi. I reviziyaya görə onların sayı 172 min nəfər olmuşdu. 1815-1817-ci illərdə bəşqirdların sayı 310-320 min, 1857-ci ildə X reviziyaya görə 545 min müəyyən edilir¹⁹. 1897-1914/17-ci illərdə bəşqirdların sayı müvafiq olaraq 1321 və 1732,8 min nəfər olur. 1917-ci ildən 1926-cı ilədək bəşqirdların sayı 1019,1 min nəfər azalıb, 713,7 min nəfər olur. 1970-ci illərə qədər bəşqirdların sayı artır, sonra isə artım aşağı düşür. 1989-cu il siyahıya almasına görə bəşqirdlar təxminən 1,5 min nəfər olub, ölkənin türk əhali içərisində səkkizinci yeri tuturdu (3,0%).

II SİBİR

Rusiya tərəfindən Volqaboyu və Uralətrafı bölgələrin işğalından sonra Sibir tutuldu. Təxmini hesablamalara görə XVII-XVIII yüzilliyin başlanğıcında Sibir türkləri bölgədəki Rusiya qəzaları üzrə 60,710 nəfər (25,7%), Rusiya torpaqlarından kənarda 11000 (28,3%) təşkil edirdi²⁰. 1989-cu il siyahıya almasında Sibirin türk xalqlarından yəkut, altay, xakas, tuvalı, şor, tofalar (Qərbi Sibir tatarları tatarlara daxil edilmişdir) qeydə alınmışdır.

YAKUTLAR

Ruslar bu adı tunquslarda götürmüşlər. Onlar isə özlərini saxa adlandırırlar. İlk tarixi məlumatlar 1620-ci ilə aiddir, XVII yüzildə 28,5 min, 1897-ci ildə isə 226 min nəfər olmuşdur. Yakutların sayı 1914/17-ci ildə 227 min göstərilir. 1926-cı il siyahıya almasına görə 240,7 min yakut qeydə alınmışdır. 1959-1970-ci illərdə 25,1% artmış, sonra yeridən azalmağa başlamışdır. 1989-cu il siyahıya almasına görə 382,0 min nəfər olmuşdur. Türk xalqları arasında sayına görə onuncu yerdə (0,7%) dururdu.

TUVALILAR

Soyatlar, uryanhaylar bu adla adlandırılmışdır. Tuvanların sovet dövründə say dinamikasının dəyişməsi ziddiyyətlidir. Onların sayı 1917-ci ildə 1,2 min, 1939-cu ildə 0,8 min, 1959-cu ildə 100,1 min, 1970-ci ildə 139,4 min, 1979-cu ildə 166,1 min, 1989-cu ildə 206,6 min qeyd olunur.

XAKASLAR

Onları 1917-ci ilədək Minusin, Abakan, bəzən Yenisey tatarları adlandırırdılar. Xakas adı altında kaçın, saqay, qızıl və qoyballar birləşdirilmişdi. Xakasların sayı 1926-cı ildəki 45,5 min nəfərdən artaraq 1989-cu ildə 80,3 min nəfər olmuşdu.

ALTAYLAR

Altaylar yeddi qəbilə və ərazi qrupuna (altay-kiji, telengit, teles, teleut, kırımandın, tubalı, çelkanlar) bölünürdü. Onların torpaqları 1756-cı ildən Rusiya tərəfindən tutulmuşdu. 1926-cı il siyahıya almasında altayların sayı 37,6 min göstərilir. 1989-cu illərin sonunda 70,8 min idi.

ŞORLAR, DOLQANLAR, TOFALAR

Şorlar Rusiya türklərinin 0,03. Dolqanlar isə 0,01%-ni təşkil edirdi. Şorlar 1979-1989-cu il siyahıya almaları arasında artım sürətinə görə türk xalqları içərisində sonuncu yeri tuturdu. Tofaların ümumi sayı isə cəmi 731 nəfər (1989-cu il) olmuşdur.

III RUSİYANIN AVROPA HİSSƏSİ

KRİM TATARLARI

1783-cü ildə Krım xanlığının zəbt edilməsi ilə yeri -həlinin tarixi

xində təcili dövr başladı²¹. Əhalinin emiqrasiyası genişləndi. XIX yüzilin 60-cı illərinin əvvəllərində Krimdən 200 min tatar Türkiyəyə köçdü. Çarizmin işğal rejimi Krim tatarlarının sayının azalmasını sürətləndirdi. Sovet hökuməti isə tatarsız Krim yaradılmasına nail oldu. 1967-ci ildə Krimdə cəmi 207 Krim tatarı var idi. Krim tatarlarının köçürülməsi 1944-cü il may ayının 18-də başladı və elə həmin gün²² də başa çatdırıldı. 200 minədək Krim tatarı köçürüldü. 1945-ci il iyunun 30-da Krim MSSR Krim vilayətinə çevrildi, 1954-cü ildə Ukraynanın Rusiyaya birləşdirilməsinin 300 illiyi münasibətilə Ukrayna SSR-ə "bağışlandı". 1989-cu ildə 268,7 min Krim tatarı siyahıya alınmışdı. Onlardan cəmi 35 mini Krimdə yaşayırdı.

QAQAUZLAR

1926-cı ildə onların sayı 0,8 min, 1959, 1970, 1979 və 1989-cu ildə onların sayı müvafiq olaraq 123,8 min, 156,6 min 173,2 min, 197,8 min nəfər olmuşdu.

QARAIM VƏ KRİMÇAKLAR

Qaraim və kırımçaklara gəldikdə 1979-1989-cu illər arasında onların sayı azalmışdı. Qaraimlər 2803 nəfər, kırımçaklar 1559 nəfər təşkil etmişdi.

IV QAFQAZ

Qafqaz türkləri Rusiya - SSRİ idarə üsulunun bütün təzyiqlərinə məruz qalmış, bu da əhalinin kəmiyyət və keyfiyyətinə təsir göstərmişdi.

AZƏRBAYCAN TÜRKƏLƏRİ

1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən sonra Azərbaycan türkləri Cənubi Azərbaycan və Türkiyəyə emiqrasiya etmişdir. 1897-1914/17-ci illərdə Azərbaycan türklərinin sayı təxminən 1475,6 və 1995,6 min olmuşdu. Bu rəqəmlər dəqiqləşdirilməlidir. 1926-cı il siyahıya alması zamanı 1706,6 min Azərbaycan türkü qeydə alınmışdı, yəni o, 289 min nəfər azalmışdı. 1937-ci il repressiyası da Azərbaycan türklərinə ağır zərbə vurmuşdu. Bəzi hesablamalara görə 1920-1941-ci illərdə Azərbaycan respublikasında əhali itkisi 700 min nəfər olmuşdur²³. 1941-1945-ci illər müharibəsi və 1948-1953-cü illərdə Azərbaycan türklərinin Ermənistanından köçürülməsi də onların sayına mənfi təsir göstərmişdi. 1959-1989-cu illərdə

Azərbaycan türklərinin artımı 130,3% idi. Azərbaycan türkləri sayına görə türk xalqları içərisində özbək və qazaxlardan sonra üçüncü yeri tuturdu (13,7%). Lakin Ermənistanın Dağlıq Qarabağı Azərbaycan-dan qoparmaq uğrunda qanlı müharibəsi demək olar ki vəziyyəti dəyişmişdir.

QARAÇAYLAR, BALKARLAR, MƏHSƏTİ TÜRKƏLƏRİ

Qaraçaylar, balkarlar və Məhsəti Türkləri Rusiya əsərlərinin ağır nəticələri ilə birgə repressiyanın da faciəsini görmüşlər. 1926-cı il siyahıya almasına görə qaraçaylar 55,1, balkarlar 33,3 min nəfər idi. 1937-ci ildə onlar birlikdə 108,5 min, 1939-cu ildə isə 128,5 min (qaraçaylar 75,8, balkarlar 42,7 min) təşkil edirdi. Qaraçaylar 1943-cü il noyabrın 6-da köçürüldü. Balkarlar isə 1944-cü il martın 8-də iki saat ərzində vətənlərindən didərgin salındı. Qaraçaylılar və balkarlar 1959-cu ildə 81,4 və 42,4 min idi. 1989-cu ilə qədərki müddətdə artım müvafiq olaraq 91,6 və 100,7 olmuşdu. Məhsəti türkləri də 1944-cü ildə sürgün edilmişdi²⁴. 1979-cu ildə onların sayı 92,689 olduğu halda, 1989-cu ildə 207,368 olmuşdu. Göründüyü kimi, artımı, əvvəllər ayrı etnoslara yazılanların 1989-cu ildə Məhsəti türklərinə yazılması hesabına olmuşdu.

QUMIKLAR

Onların say dinamikası belə dəyişmişdir: 1897-ci il 104,1; 83,4; 1914/17-ci il 95,0; 1926-cı il 94,6; 1937-ci il 104,1; 1939-cu il 112,5 min. 1959-1989-cu illərdə qumiklərin sayı 108,8% artmış, 282 minə çatmışdı.

NOQAYLAR

1719-cu ildə 113,6; 1897-ci ildə 64,1; 1914/17-ci ildə 56,7 min olmuşdu. Onların azalması emiqrasiya ilə bağlı idi. 1989-cu ildə noqaylar 75,2 min nəfərə çatmışdı.

V. MƏRKƏZİ ASIYA

Rusiya tərəfindən Orta Asiya və Qazaxistanın XVIII yüzilin 30-cu illərindən başlayan işğalı XIX yüzilin 80-ci illərində başa çatmışdı. Burada ən çox saylı xalq özbəklər idi.

ÖZBƏKLƏR

1897-ci il siyahıya almasına oturmaq özbəklərin dialekti xüsusi

"sarı" ləhcəsi kimi qeydə alınmışdır. Onlar birlikdə 1689,2 min nəfər idi, 1914/17-ci ildə 1963,7 minə çatmışdı (+268,5 min). Özbəklər 1926-1939-cu illərdə 24,1%, 1959-1989-cu illərdə 177,6% artmışdı. Bu türk xalqları içərisində ən yüksək artım idi. 1989-cu ildə özbəklərin sayı 16,698 min nəfər olmuşdu. Özbəklər sayına görə ölkənin türk xalqları içərisində birinci yeri tuturdu (33,7%).

QAZAXLAR

Qırğız-qaysak adlandırılırdı. 1897-ci ildə 3799,2 min, 1914/17-ci ildə 4570,4 min nəfər idi. 1926-cı ildə sayları azalaraq 3968,3 min nəfərə enmişdi. Bu proses 1937-ci ildə yüksək həddə çatmış, sayları 2862,5 min nəfər olmuşdu. 1959-1989-cu illərdə 124,6% artmışdı. Türk xalqları içərisində ikinci yeri tuturdu (8135,8 min nəfər).

TÜRKMƏN, QIRĞIZ VƏ QARAQALPAQLAR

Türkmen, qırğız və qaraqalpaqların sayı 1959-1989-cu illərdə müvafiq olaraq 172,5, 161,1, 145,3% artmışdır.

UYQURLAR

Tarançı, qaşqarlıq və b. 1921-ci ildə bu adı qəbul etmişdi. 1897-ci ildə onların sayı 56,5 və 14,9 min idi, 1914/17-ci ildə 78,7 və 35,6 min nəfər olmuşdu. 1959-1989-cu illərdəki artımına görə (175,8%) ölkənin türk xalqları içərisində birinci yeri tutub, son siyahıya almaya görə sayı 156,3 min nəfər idi.

2.2. TÜRK XALQLARI RUSİYA VƏ SSRİ-NİN DİGƏR XALQLAR QRUPU İLƏ MÜQAYİSƏDƏ

Türk xalqlarının say dinamikasının digər qrup xalqlarla müqayisəsinə keçək. 1959-1989-cu illərdə SSRİ üzrə əhalinin artımı 36,8% olmuşdusa, bu rəqəm slavyan qrupu üzrə 24,7; Let-Litva qrupu üzrə 21,5; İran qrupu üzrə 162,6%; Kartvel qrupu üzrə 46,5% və s. olmuşdusa, türk xalqları üzrə 112,6% olmuşdu²⁵. Deməli, 30 il ərzində artım sürətinə görə türk xalqları qrupu yalnız İran qrupundan geri qalmışdı.

SSRİ əhalisi içərisində türk xalqlarının xüsusi çəkisinin necə dəyişməsi də diqqəti cəlb edir. Bu rəqəmin müvafiq olaraq 1897-ci ildə təxminən 10,8%, 1914-/17-ci ildə 9,8%, 1926-cı ildə 11,6%, 1937-ci ildə 10,8%, 1939-cu ildə 11,3%, 1959-cu ildə 11,1%, 1970-ci ildə 13,4%, 1979-cu ildə 15,3%, 1989-cu ildə 17,3% olmuşdu²⁶.

Göründüyü kimi, 1970-ci ildən bəri ümumilikdə ölkənin türk

xalqlarının sayı hər onillikdə 2% artıb. Bu artım SSRİ-də türk xalqlarına qarşı "uyğun siyasət" in hazırlanmasında mühüm rol oynamışdı.

NƏTİCƏ

... Türk xalqlarının qısa etnodemoqrafik xülasəsi onların ayrı-ayrılıqda özünəməxsusluğu və ümumi cəhətlərini müəyyən etməyə imkan verir. Bu özünəməxsusluq coğrafi şərait, təbii-tarixi proseslərdən irəli gəlirsə, ümumi cəhətlər eyni kök və tarixi tale ilə izah olunur. Rusiya əsarətli türk xalqlarının say dinamikasında dərin iz buraxmışdır. Rusiya işğalı altına düşməsi müddəti türk xalqlarının artım sürətinin formalaşmasına təsir göstərir. Tatarlar, çuvaşlar, başqırlar türk xalqları içərisində daha əvvəl Rusiya işğalına məruz qalmışdı. Onlarda son dövrdə əhalinin artım sürəti getdikcə aşağı düşür, onlardan sonra gələn Sibir türklərində bu nisbətən yüksəkdir, eyni qanunauyğunluq Qafqaz, Orta Asiya və Qazaxıstanda da özünü göstərir və i.ə.

Nəhayət, türk xalqlarının say dinamikası ilə onların siyasi tarixinin bir çox mühüm məsələləri arasında əlaqəni də qeyd etmək lazımdır. SSRİ-nin varlığının son illərində baş verən konflikt, silahlı toqquşma və müharibələrin, əsasən türk xalqları ilə bağlı olması (Almaati hadisəsi, Qarabağ müharibəsi, Fərqanə faciəsi və b.)²⁷ bu faktorun rolunu görməmək mümkün deyil.

GİRİŞ

1. Türk xalqlarının torpaqlarının Rusiya tərəfindən işğalı 1917-ci il Oktyabr çevrilişində, istərsə də Sovetlər dövründə xeyli ədəbiyyat yaratmışdır. Son dövrlərdə bu prosesin təhrif edilməsi adı ilə hələ çevrilmiş, demək olar ki, bütün türk xalqlarının Rusiyanın tərkibinə könüllü daxil olması "əsaslandırılmışdır". Hazırda bu baxışlara tənqidi şəkildə yenidən baxılır. Bu məsələnin də ayrı-ayrı türk xalqlarının tarixi ilə birgə, ümumtürk səviyyəsində öyrənilməsinə, xüsusiyyətləri ilə birgə ümumi cəhətlərinin aşkar edilməsinə ehtiyac vardır.

2. Поляков Ю.А. Советская страна после окончания гражданской войны: территория и население. М., 1989.

3. Урланис Б.Ц. Рост населения в Европе. М., 1941; Водарский Я.Е. Население России за 400 лет. (XVI-начало XX вв.) М., 1973 və s.

4. Türk xalqları (Məhmudlu Y və b. Altay xalqları, Bakı, 1996, s. 7-58; Ənsarov Ə. Ahıska türkləri. Bakı, 1996; Rəcəbli Ə. Uyğurlar. Bakı, 1996 və b.

1. MƏNBƏŞÜNASLIQ VƏ
TARİXŞÜNASLIĞA DAİR

5. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Общ. свод по империи. Т. II Табл. XIII. СПб., 1906.

6. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе поржских племен и народностей и сведения об их численности // Живая старина. 1895 год. вып. 3-4.

7. Список народностей Союза Советских Социалистических республик. Л., 1927.

8. Всесоюзная перепись населения 1926 г. М., 1929, т. XVII.

9. Вестник статистики. 1990, №7.

10. Статистика. Вопросы децентрализации. М., 1947, с. 513.

11. Брук С.И., Кабузан В.М. Этнический состав населения России (1719-1817) // Советская этнография. 1960, №6; Jensen J. Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (конец XIX в. - 1917 г.) // История СССР. 1980, №3.

12. Бугай Н.Ф. К вопросу о депортации народов СССР в

30-40-х годах // История СССР, 1986 №6; Панеш Э.Х., Ермолов Л.Б. Месхетинские турки // Вопросы истории. 1991, №9-10 və b.

13. Козлов В.И. Динамика населения СССР // История СССР. 1991, №5, с. 12.

2. ÇAR RUSİYASI VƏ SOVETLƏR İTTİFAQI
TƏRKİBİNDƏKİ TÜRK XALQLARI
(XVI-XX YÜZİLLİKLƏR)

2.1. SAY DİNAMİKASI

14. İqtibas götürülmüşdür: Алишев С.Х. Исторические судьбы народов Среднего Поволжья XVI - начало XIX вв., 1990, с.56.

15. Водарский Я.Е., göstərilən əsər, с.27.

16. Брук С.И., Кабузан В.М. Этнический состав России., с.24.

17. Алишев С.Х., göstərilən əsər, s.101.

18. Burada və sonra rəqəmlər aşağıdakı qaynaqlardan götürülmüşdür: Брук С.И., Кабузан В.М. göstərilən əsərlər; Козлов В.И. Национальности СССР. Этнодемографический обзор. Изд. втор., перераб. и допол. М., 1982, с.285-287; Вестник статистики. 1990, №7, с.75; yene orada, 1990, №10, с.69-71.

19. Народы Поволжья и Приуралья. М., 1985, с.179.

20. Долгия З.О. Родовой и племенной состав народов Сибири в XVII в. М., 1960, с.616-617.

21. Seytmuratova A., T.Rahmaninin. Rusiyadakı müsəlmanlara qarşı sovyet siyasətinin qəlişimi (1917-1965) adlı inqalesi hakkında // Türk dünyası araştırmaları. 1983, nisan 23.

22. Бугай Н.Ф. Göstərilən əsər, с.138.

23. Şükürov K. Azərbaycanda demografik vəziyyət (1920-1941) // Kitablər aləmində 1991, 1-2, s.86.

24. Eşref Özbilen. Sovyet Orta Asiyasında yeni bir səda: Mes-kəyə türkləri // TDA 1987, aqustos 49.

2.2. TÜRK XALQLARI RUSİYA VƏ SSRİ-NİN DİGƏR
XALQLAR QURUPU İLƏ MÜQAYİSƏDƏ

25. Козлов В.И. Национальности СССР. Этнодемографический обзор. М., 1982, с.285-287; Вестник статистики, 1990, №10, с.69-71.

М.Ф. Ахундов
Азербайджанский
К.И.Т.Б.КАНАСТ

26. Брук С.И., Кабузан В.М. Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (конец XIX в - 1917) // История СССР. 1980 №3, с.88-89; Всесоюзная перепись населения 1926 г. М. 1929 т. XVII; Народы мира. Этнографические очерки. Численность и расселение народов мира. М., 1962, с.85-86; Sonra 25-ci qeydә baxın.

NƏTİCƏ

27. Конфликт в Нагорной Карабахе. Сб. ст. Баку 1990 вә б.

CƏDVƏLLƏR

Rusiya İmperiyasının türk xalqlarının
torpaqlarını işğalının gedişi (XVI-XIX yüzilliklər)

| Türk dövlətləri və ya türk xalqlarının əraziləri (bölgələr üzrə) | Orada yaşayan xalqlar | İşğal olunduğu dövr |
|--|---|---|
| I DİL-URAL Kazan xanlığı Həştən xanlığı Qasım xanlığı Noqay xanlığı? | Tatar, başqır çuvaş, noqay və b. | 1552 1556 1581 1555-1557 |
| II SİBİR Sibir xanlığı Sibirski digər torpaqlar | Sibir tatarları altaylar, yakutlar və b. | XVI yüzilin sonları XVII yüzillik |
| III AVROPA Kırım xanlığı Digər torpaqlar | Kırım tatarları Qaqazlar və b. | 1783 1791 (Yassı) 1812 (Buxarest) |
| IV QAFQAZ Noqay Ordaları Balkariya Qaraçay Dağıstanda digər torpaqlar Şim. Azərbaycan xanlığı | noqaylar balkarlar Qaraçaylılar çimçiklər, türkmənlər Azərbaycan türkməni | XVIII, II yarısı XVIII, 90-cı illər 1828 1812 1801-1828 |
| V MƏRKƏZİ ASİYA Kokand Buxara Xiva | özbək, qəzax, qırğız, türkmən, qaraqalpaq və b. | 1864-1885 |

1. Oka çayı ətrafında nişanlar, tatarlar və b. yaşadığı ərazini əhatə edirdi. Qasım xanın dövrü: 1450-1456. Moskva hökumətindən ayrılıb. Kazan xanlığı tutulduqdan sonra əhəmiyyətini itirdi. Fatma Sultan Bikerin (1679-1681) ölümü ilə ləğv olunmuşdu.

2. XIV yüzilin sonu - XV yüzilin başlanğıcında meydana gəlmişdir. Xəzərin şimal sahillərindən Aral dənizinə, Volqa çayından İrşadək ərazini əhatə edirdi. Kazan və Həştən tutulduqdan sonra parçalanmışdı. İsmayıl xanın Böyük Noqay ordası Rus dövlətinin təklimiyənin qəbul etmiş (1656-1657). Şimali Qafqazda noqaylar işğalçı siyasətini saxlamışdı. XVII yüzil əvvəllərində onlar burada geniş ərazi əhatə edirlər. Siyasi cəhətdən Böyük, Kiçik və qaranoqaylara ayrılırdılar.

XVII-XVIII yüzilin başlanğıcında Sibir
türklərinin sayı

| Qəzalar və ya Rusiya torpaqların dan kənardakı əhali qrupu | Əhalinin sayı | | |
|---|---------------|---------|------|
| | Cəmi | türklər | |
| | | mütləq | %-lə |
| Bütün əhali | 236.275 | 60.710 | 25,7 |
| o cümlədən qəzalar üzrə | 216.875 | 49.710 | 21,5 |
| Qərbi Sibir | | | |
| 1. Verxotur | 1.860 | 80 | 4,3 |
| 2. Pelim | 2.780 | - | - |
| 3. Turin | 580 | - | - |
| 4. Tümen | 2.620 | 2.620 | 100 |
| 5. Tar | 5.340 | 5.340 | 100 |
| 6. Tobol | 5.440 | 3.740 | 68,7 |
| 7. Berezov | 11.780 | - | - |
| 8. Surqut | 4.090 | - | - |
| 9. Nərin | 1.440 | - | - |
| 10. Ket | 550 | - | - |
| 11. Tomsk | 3.015 | 2.485 | 82,4 |
| 12. Kuznetsk | 5.435 | 5.435 | 100 |
| Orta Sibir və Zabaykalye | | | |
| 13. Mangazey | 10.010 | - | - |
| 14. Yenisey | 6.640 | - | - |
| 15. Krasnoyarsk | 7.750 | 1.370 | 17,7 |
| 16. İlim | 9.110 | - | - |
| 17. Irkutsk | 11.270 | 170 | 1,5 |
| 18. Nərcinsk | 15.550 | - | - |
| Şərqi Sibir | | | |
| 19. Yakutsk | 79.355 | 28.470 | 35,9 |
| 20. Albazin | 32.260 | - | - |
| o cümlədən Rusiya torpaqlarından kənar | 38.870 | 11.000 | 28,3 |
| Kuçumla gədən tatarlar | 1.000 | 1.000 | 100 |
| Yenikay qırğıları | 5.000 | 5.000 | 100 |
| "Ağ kalmıqlar" | 5.000 | 5.000 | 100 |

Qeynaq: Давыдов Б.О. Племена и племенные группы народов Сибири в XVII в. М., 1960. с 816-817.

Rusiya işğalından sonra türk xalqlarının
say dinamikası (XVI yüzil - 1917-ci il)*

| Türk xalqları | Say, min nəfər | | | 1897-1914-cü il lərdə: artma, azalma (-) | |
|---------------|-----------------|----------|---------------|---|-------|
| | XVIII (1719) | 1897 | 1914- 1917 | mütləq | %-lə |
| | | | | | |
| Tatar | 293,1 | 3737,6 | 5082,9 | 1.345,3 | 36,0 |
| Başqırd | 171,9 | 1321,4 | 1732,8 | 411,4 | 31,3 |
| Meşşeryak | - | 53,8 | 11,5 | - 42,3 | -78,6 |
| Teptyar | 22,6 | 117,7 | 74,8 | - 42,9 | -36,4 |
| Çuvaş | 217,9 | 843 | 1123,8 | 280,0 | 33,1 |
| Tarañçı | - | 56,5 | 78,7 | 22,2 | 39,2 |
| Qoşqar | - | 14,9 | 35,6 | 20,7 | 139,1 |
| Yakut | 35,2 | 225,4 | 226,9 | 1,5 | 0,7 |
| Qaraçay | - | 27,2 | 55,0 | 27,8 | 102,2 |
| Qumık | - | 83,4 | 95,0 | 11,6 | 14,0 |
| Noqay | - | 64,1 | 56,7 | -7,4 | -11,5 |
| Türk | 113,6 | 208,8 | 108,1 | -100,7 | -48,2 |
| Qarapapax | - | 29,9 | 43,3 | 13,4 | 44,8 |
| Türkmən | - | 281,4 | 360,8 | 79,4 | 28,2 |
| Qırğız-qaysak | - | 4084,1 | 4.697,7 | 613,6 | 15,0 |
| Qara-qırğız | - | 201,7 | 737,2 | 535,5 | 265,5 |
| Qıpçaq | - | 7,6 | 42,1 | 34,5 | 454,0 |
| Qaraqalpaq | - | 104,3 | 107,9 | 3,6 | 3,4 |
| Sart | - | 968,7 | 1963,7 | 268,5 | 15,8 |
| Özbək | - | 726,5 | | | |
| Başqaları | - | 225,4 | 226,9 | 1,5 | 0,6 |
| Cəmi | 854,3 | 13.599,2 | 16634,5 | 3.035,3 | 22,3 |

Qaynaqlar: С.И. Брук, В.М. Кабузан. Этнический состав населения России (1719-1917 гг.) // ж. Советская этнография. 1980, №6, с.24-45; уелә onların, Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (конец XIX в. - 1917 г.) // ж. История СССР. 1980, №3, с.88-89.

* Bu materiallardan istifadə edərkən 5 №-li cədvəlin qeydlərinə baxmaq lazımdır.

Cədvəl 3

Cədvəl 4

I Reviziyanın (1719-cü il) məlumatları və 1914-1917-ci illər hesablamaları və siyahıya almaları üzrə
Rusiya imperiyası əhalisinin sayı və etnik tərkibi.

| Xəlifə dil atları və qruplar üzrə | Say, min nəfər | | | | | |
|---|----------------|------------------------|---|------------|------------------------|---|
| | 1719-cü il | 1914-1917- ci illər | 1914-1917- ci illərdə sərhədlərində | 1719-cü il | 1914-1917- ci illər | 1914-1917- ci illərdə sərhədlərində |
| | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 |
| 1. HINDAVROPA ALƏSİ | 13.737,3 | 143.835,4 | 94.023,6 | 87,3 | 83,6 | 88,8 |
| Slavian qrupu | 13.536,0 | 125.879,8 | 90.776,5 | 86,0 | 73,3 | 85,2 |
| Ruslar | 11.127,5 | 76.676,2 | 71.590,8 | 70,7 | 44,6 | 67,2 |
| Ukrayınslar | 2.025,8 | 31.022,9 | 18.799,3 | 12,9 | 18,1 | 17,6 |
| Polşalılar | 382,7 | 6.768,1 | 43,8 | 2,4 | 4,0 | 0,04 |
| Polşalılar | - | 11.208,4 | 308,2 | - | 6,5 | 0,3 |
| Çexlər | - | 169,5 | 34,4 | - | 0,1 | 0,03 |
| Baltik qrupu | 162,2 | 34,7 | - | 1,0 | 0,02 | - |
| Latvianlar | - | 3.421,0 | 649,8 | - | 2,0 | 0,6 |
| Litvianlar | - | 1.785,8 | 11,6 | - | 1,0 | 0,11 |
| Roman qrupu | 162,2 | 1.635,2 | 638,2 | 1,0 | 0,7 | 0,6 |
| Moldavslar | - | 1.216,5 | 165,3 | - | 0,7 | 0,2 |
| Cəmi | 39,1 | 10.040,6 | 165,3 | - | 0,7 | 0,2 |
| | | | 2.323,2 | 0,3 | 5,8 | 2,2 |
| | | | | | | Ardı var |

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 |
|----------------|------|---------|---------|------|------|------|
| Yahudilər | - | 7,253.2 | 1,129.7 | - | 4.2 | 1.1 |
| Almanlar | 31,1 | 2,448.5 | 1,185.7 | 0.2 | 1.4 | 1.1 |
| İsveçlər | 8,0 | 338,0 | 7,8 | 0,05 | 0,2 | 0,01 |
| İran qrupu | - | 975,3 | - | - | 0,6 | - |
| Taciklər | - | 488,0 | - | - | 0,3 | - |
| Osetinlər | - | 237,2 | - | - | 0,1 | - |
| Kürdlər | - | 117,8 | - | - | 0,07 | - |
| Tatlar | - | 51,5 | - | - | 0,03 | - |
| Talışlar | - | 45,5 | - | - | 0,03 | - |
| Farslar | - | 35,3 | - | - | 0,02 | - |
| Ermeni qrupu | - | 1,988,7 | 108,8 | - | 1,2 | 0,1 |
| Ermenilər | - | 1,988,7 | 106,8 | - | 1,2 | 0,1 |
| Yunan qrupu | - | 261,1 | - | - | 0,2 | - |
| Yunanlar | - | 261,1 | - | - | 0,2 | - |
| Hindari qrupu | - | 52,4 | - | - | 0,3 | - |
| Qaraqarlar | - | 52,4 | - | - | 0,3 | - |
| QAFAQAZ AİLƏSİ | - | 3,095,7 | 9,5 | - | 1,8 | 0,01 |
| Gürçülər | - | 1,748,2 | 9,5 | - | 1,0 | - |
| Kabardinlər | - | 102,9 | - | - | 0,06 | - |
| Çarkezlər | - | 58,6 | - | - | 0,03 | - |
| Abxazlar | - | 103,2 | - | - | 0,06 | - |
| Çeçenlər | - | 253,1 | - | - | 0,1 | - |
| İnquışlar | - | 57,5 | - | - | 0,03 | - |

Ardı var

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 |
|-------------------|---------|----------|---------|------|------|------|
| Dağıstan xalqları | - | 772,2 | - | - | 0,5 | - |
| URAL AİLƏSİ | - | 6,566,0 | 4,474,0 | 5,5 | 3,8 | 4,2 |
| Finlər | 164,2 | 2,697,3 | 605,3 | 1,0 | 1,6 | 0,6 |
| Udmurdlar | 48,1 | 535,2 | 535,2 | 0,3 | 0,3 | 0,5 |
| Karellər | 80,9 | 5,1 | 145,1 | 0,5 | 0,08 | 0,1 |
| İjorlar | 14,6 | 10,6 | 10,6 | 0,1 | 0,01 | 0,01 |
| Vepsilər | 8,3 | 17,9 | 17,9 | 0,05 | 0,01 | 0,02 |
| Estonlar | 309,2 | 1,153,9 | 153,9 | 1,9 | 0,6 | 1,1 |
| Saamlar | 1,5 | 1,9 | 1,9 | 0,01 | 0,0 | 0,0 |
| Komilər | 41,6 | 180,7 | 180,7 | 0,3 | 0,1 | 0,2 |
| Komi-permyaklar | 9,0 | 125,6 | 125,6 | 0,06 | 0,07 | 0,1 |
| Mordvalar | 107,4 | 1,187,9 | 1,187,9 | 0,7 | 0,7 | 1,1 |
| Marilər | 61,9 | 458,8 | 458,8 | 0,4 | 0,3 | 0,4 |
| Mansilər | 2,0 | 6,0 | 6,0 | 0,01 | 0,0 | 0,01 |
| Xantilər | 16,7 | 24,3 | 24,3 | 0,1 | 0,01 | 0,02 |
| Samoyed xalqları | 6,0 | 20,8 | 20,8 | 0,04 | 0,01 | 0,02 |
| ALTAY AİLƏSİ | 1,102,1 | 17,047,0 | 6,934,8 | 7,0 | 9,9 | 6,5 |
| Türk qrupu | 854,3 | 16,598,9 | 6,486,7 | 5,4 | 9,6 | 9,1 |
| Tatarlar | 293,1 | 3,010,4 | 2,867,5 | 1,9 | 1,8 | 2,7 |
| Bağırdılar | 171,9 | 1,732,8 | 1,732,8 | 1,1 | 1,0 | 1,6 |
| Məşşenayklar | - | 11,5 | 1,5 | - | 0,01 | 0,01 |
| Teptenayklar | 22,6 | 74,8 | 74,8 | 0,1 | 0,04 | 0,07 |
| Çuvaşlar | 217,9 | 1,123,8 | 1,123,8 | 1,4 | 0,6 | 1,1 |

Ardı var

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 |
|---|----------|-----------|-----------|-------|-------|-------|
| Azərbaycanlılar | - | 1995,9 | - | - | 1,2 | - |
| Qaqarızlar | - | 76,6 | - | - | 0,04 | - |
| Çaraxaylar | - | 55,0 | - | - | 0,03 | - |
| Qumık'lar | - | 95,0 | - | - | 0,06 | - |
| Noqaylar | 113,8 | 56,7 | 56,7 | 0,7 | 0,03 | 0,05 |
| Türklər | - | 108,1 | - | - | 0,06 | - |
| Çarapaxırlar | - | 43,3 | - | - | 0,02 | - |
| Türkmenlər | - | 360,3 | - | - | 0,2 | - |
| Qazaxlar | - | 4.697,7 | 392,7 | - | 2,7 | - |
| Qırğızlar | - | 42,1 | - | - | 0,4 | - |
| Qırçaqlar | - | 107,9 | - | - | 0,02 | 0,3 |
| qaraqalpaqlar | - | 1.963,7 | - | - | 0,06 | - |
| Özbeklər | - | 78,7 | - | - | 1,2 | - |
| Uyqurlar | - | 226,9 | - | - | 0,05 | - |
| Yakutlar | 35,2 | 226,9 | 226,9 | 0,2 | 0,1 | - |
| Morqol qrupu | 247,9 | 443,1 | 443,1 | 1,6 | 0,3 | - |
| Kalmıqlar | 200,0 | 169,3 | 169,3 | 1,3 | 0,1 | 0,1 |
| Buryatlar | 47,8 | 278,8 | 278,8 | 0,3 | 0,2 | 0,3 |
| SMATIN MUXTEFİL DİL ALIQ- SININ DÖR OLAR KÖK XA- LOQLAR | 27,2 | 123,8 | 123,8 | 0,2 | 0,07 | 0,1 |
| QAZAXLAR VƏ NANGULMLAR | - | 1.031,8 | 973,0 | - | 0,9 | - |
| CƏMI | 15.738,0 | 171.749,7 | 106.533,7 | 100,0 | 100,0 | 100,0 |

Qaynaq: С. И. Брук, В. М. Кабузан, Этнический состав населения России (1719-1917гг.) // Советская этнография. 1980 №6, с.24-25.

Rusiya İmperiyası əhalisinin 1897 və 1914-1917-ci illərdə ana dili üzrə bölgüsü

| Dil və ləhcələr | Say (min nəfər) | | 1914-1917-ci illərdə 1897-yə nisbətən %-lə |
|-----------------------------------|-----------------|--------------------|--|
| | 1897-ci il | 1914-1917-ci illər | |
| 1 | 2 | 3 | 4 |
| SLAVYAN DİLLƏRİ | 92.038,0 | 125.879,8 | 136,7 |
| Rus | 83.933,6 | 114.467,2 | 136,4 |
| Velikorus | 55.667,5 | 76.676,2 | 137,7 |
| Malorus | 22.380,6 | 31.022,9 | 138,6 |
| Belorus | 5.885,5 | 6.768,1 | 115,0 |
| Polyak | 7.931,3 | 11.208,4 | 141,3 |
| Bolqar | 172,7 | 169,5 | 98,1 |
| Çex | 50,4 | 34,7 | 68,8 |
| LITVA-LATIŞ LƏHCƏSİ | 3.094,4 | 3.421,0 | 110,6 |
| Litva | 1.210,5 | - | - |
| Jmud | 448,0 | 1.785,8* | 107,7 |
| Latış | 1435,9 | 1.635,2 | 113,9 |
| ROMAN DİLLƏRİ | 1121,7 | 1.216,5 | 108,5 |
| Moldav və Rumin | 1121,7 | 1.216,5 | 108,5 |
| GERMAN DİLLƏRİ | 6.854,2 | 9.701,7 | 141,5 |
| Yəhudi | 5.063,2 | 7.253,2 | 143,3 |
| Alman | 1.791,0 | 2.448,5 | 136,7 |
| DİĞƏR HINDAVROPA DİL VƏ LƏHCƏLƏRİ | 2.188,7 | 3.277,5 | 149,7 |
| Erəməli | 1.173,1 | 1.998,7 | 169,5 |
| Tacik | 350,4 | 488,0 | 139,3 |
| Yunan | 186,9 | 261,1 | 139,7 |
| Osetin | 171,7 | 237,2 | 138,1 |
| Kurd | 50,9 | 117,8 | 117,9 |
| Tat | 95,1 | 51,5 | 54,2 |
| Qaraçı | 44,6 | 52,4 | 117,5 |
| Talış | 35,3 | 45,5 | 128,9 |
| Fars | 31,7 | 35,3 | 111,4 |
| KARTVEL LƏHCƏSİ | 1.352,5 | 1.748,2 | 129,3 |
| Gürcü | 824,0 | - | - |
| İmeret | 273,2 | - | - |
| Minqrel | 239,6 | - | - |
| Svanet | 15,7 | - | - |
| ÇƏRKƏZ LƏHCƏSİ | 217,0 | 264,7 | 122,0 |
| Kabarda | 88,6 | 102,9 | 104,4 |
| Çərkəz | 46,3 | 58,6 | 126,6 |
| Abxaz | 72,1 | 103,2 | 143,3 |
| ÇEÇEN LƏHCƏSİ | 273,9 | 310,6 | 113,4 |
| Çeçen | 226,5 | 253,1 | 111,7 |
| İnquş | 47,4 | 57,5 | 121,3 |
| LƏZGİ LƏHCƏSİ | 600,1 | 772,2 | 128,7 |

Ardı

| 1 | 2 | 3 | 4 |
|-----------------------------------|----------|----------|-------|
| Avar-andı | 212,7 | | |
| Dargin | 130,2 | | |
| Kura | 159,2 | | |
| Qazı-qumık | 90,9 | | |
| Udin | 7,1 | | |
| FIN LƏHCƏSİ | 3.501,1 | 3.974,1 | 113,5 |
| Fin | 143,1 | 126,2 | 88,2 |
| Votyak | 421,0 | 535,2 | 127,1 |
| Karel | 208,1 | 145,1 | 69,7 |
| Igor | 13,8 | 10,6 | 76,8 |
| Çudi | 25,8 | 17,9 | 69,4 |
| Eston | 1.002,7 | 1153,9 | 115,1 |
| Lopar | 1,8 | 16,9 | 105,6 |
| Zıryan | 153,6 | 180,7 | 117,6 |
| Permyak | 104,7 | 125,6 | 120,0 |
| Mordva | 1.023,8 | 1187,9 | 116,0 |
| Çeremis | 375,4 | 458,8 | 122,2 |
| Voqul | 7,0 | 6,0 | 78,9 |
| Ostyak | 19,7 | 24,3 | 123,4 |
| TÜRK-TATAR LƏHCƏSİ | 13.599,2 | 16.634,5 | 122,3 |
| Tatar | 3.737,6 | 5.082,9 | 136,0 |
| Başqırd | 1.321,4 | 1.732,8 | 131,1 |
| Meşşeryak | 53,8 | 11,5 | 21,4 |
| Tentyar | 117,7 | 74,8 | 63,6 |
| Çuvaş | 113,8 | 113,8 | 133,2 |
| Qauçay | 27,2 | 55,0 | 202,2 |
| Çumık | 83,3 | 95,0 | 113,9 |
| Noçay | 64,1 | 56,7 | 38,5 |
| Türk (tutukop) | 208,8 | 108,1 | 51,8 |
| Qarapax | 29,9 | 43,3 | 144,8 |
| Türkmen | 261,4 | 360,6 | 128,2 |
| Qırğız-qaysal | 4094,1 | 4.697,7 | 113,0 |
| Qara-qırğız | 201,7 | 737,2 | 365,5 |
| Qıpçaq | 7,6 | 42,1 | 553,9 |
| Qaraqalpaq | 104,3 | 107,8 | 103,5 |
| Sarı | 958,7 | | |
| Özbək | 726,0 | 1063,7 | 115,8 |
| Tarantı | 56,9 | 78,7 | 139,3 |
| Qaşqar | 14,9 | 35,6 | 238,9 |
| Türk ləhcəsi bölgüsü | 440,4 | | |
| Yskut | 225,4 | 226,9 | 100,7 |
| MONGOL-BURİYAT LƏHCƏSİ | 79,3 | 437,7 | 91,3 |
| Çumık | 190,6 | 158,7 | 83,3 |
| Buryat | 289,7 | 378,8 | 96,6 |
| Qazan şimal qəbilələrinin ləhcəsi | 116,8 | 144,6 | 123,8 |
| Səmpəy | 15,9 | 20,8 | 130,8 |

Ardı var

Ardı

| 1 | 2 | 3 | 4 |
|--|-----------|-----------|--------|
| Tunquz | 66,3 | 83,8 | 126,4 |
| Mancur | 3,4 | 5,1 | 115,0 |
| Çukot | 11,8 | 11,4 | 96,6 |
| Koryak | 6,1 | 6,2 | 101,6 |
| Kamçadal | 4,0 | 4,1 | 102,5 |
| Yukagır | 0,9 | 1,4 | 155,6 |
| Çuran | 0,5 | 0,5 | 100,0 |
| Eskimos | 1,1 | 1,1 | 100,0 |
| Kilək | 5,2 | 8,6 | 165,4 |
| Aleut | 0,6 | 0,6 | 100,0 |
| Yenisey-ostyak | 1,0 | 1,0 | 100,0 |
| UZAQ ŞƏRQİN MƏDƏNİ XALQLARININ DİLLƏRİ | 83,4 | 138,4 | 165,9 |
| Çin | 57,4 | 78,1 | 136,1 |
| Koreya | 26,0 | 60,3 | 131,9 |
| DİĞƏR DİL VƏ LƏHCƏLƏR, həmçinin ana dilini qeyd etməyənlər | 64,9 | 907,2 | 1397,8 |
| CƏMI | 125.635,2 | 168.828,5 | 134,4 |

a. Cədvəlin materiallarından istifadə edərkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

... 5. "Tatar ləhcəsi" qrafası tatarların əsas hissəsini (naqaybaklarla) azərbaycanlıları, qaqauzları, həmçinin Cənubi Sibiri müxtəlif türkdilli (?) əhalisini əhatə edir (1920-ci illərin ortalarında Cənubi Sibiri çox saylı türkdilli qrupları beş etnik birlikdə - ellaylar, şorlar, tuvalılar və Sibir tatarlarında birləşmişdi). Bu və ya digər qrupun coğrafi bölgüsü haqqında məlumatlardan istifadə edərək, 1897-ci ildə tatarların 2229,2 min (1914-1917-ci illərdə - 3010,4 min), azərbaycanlıların müvafiq olaraq 1.475,6 min və 1993,6 min, qaqauzların isə 55,7 və 76,6 min olduğunu hesab etmək olar.

6. Türküstan əhalisinin hissəsini hesaba alaraq "Türk ləhcəsi bölgüsü" qrafası, Orta Asiya üçün türk dili xalqları birləşməsi burada məskunlaşmış tatar, azərbaycanlı və b. əhatə edir.

7. Qıraq özbəklərin dialekti xüsusi "çart" ləhcəsi kimi aydınlaşdırılır.

8. "Qırğız-qaysal" və "Qara-qırğız" ləhcəsi adı altında qazal və qırğızların müxtəlif qrupları toplanmışdır. Onların coğrafi birləşməsi

haqqında məlumatlardan istifadə edərək qazaxların 1897-ci ildə 3799,2 min (1914-1917-ci illərdə 4.570,4 min), qırğızların müvafiq olaraq 587,1 min və 737,2 min olduğunu hesab etmək olar.

9. ... Tarançı və Qaşqar (ləhcəsi) uyğurlara... aiddir.

b. rəqəm Litva və Jmud ləhcəsini əhatə edir.

v. rəqəm Sart və Özbək ləhcəsini əhatə edir.

Qaynaq: С. И. Брук, В. М. Кабузан. Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (Конец XIX в.- 1917 г.) // Ж. История СССР. 1980, №3, с.88-89.

Cədvəl 6
SSRİ və həmsərhəd ölkələrin əhalisinin soy (etnik) tərkibinin öyrənilməsi üzrə komissiyanın 1.517/1 siyahısında göstərilən türklər və onlara dair başlıca məlumatlar (1927, iyul)

| S № | Açı, özünü necə adlandırır | İl | Say | Yerləşdiyi ərazi | Həyat tərzi, təsə- rrüfat fəalliyəti | Dill | Dini | Başqa məlumat- lar (Bölmə- lər və s.) |
|--------|---|------|-----------|--|--|---|---|---|
| 103 | Çuvaşlar | 1920 | 1.062.005 | A. ÇUVAŞLAR Çuvaş MəSR, Ulyanov və Samara quberniyala- rında; RSFSR qonşu müxtar respublikalarında (Sibirdə-29.334) | Kənd təsərrüfatı | çuvaş (bir neçə şivədə) rus, tatar | pravo- slav | Volqa/Şima l çayına görə aşağı və yuxarı çuvaşlara bölünür |
| 101 | Kumandilər | 1917 | 873 | B. ŞİMAL-QƏRB TURK- LƏRİ Blin çayının orta axını boyunca Uraldan Kuz- netsk şəhərinə doğru dar zolaqda | əkinçilik, maldarlıq, ovçuluq | kuman- din, rus | şama- nizm | |
| 102 | Altaylar: 4. ALTAY-KUL, dağ və yuxarı kəndlər | 1897 | 26.084 | Oyral müxtar vilayətin- də*, Kəltün çayı hövzə- sində, Çarış, Anuya, Pescan və Urusul çayla- rının yuxarı axınında. | Yarımmüasir həyat tərzi keçirir, mal- darlıq, ovçuluq, qismən əkinçilik və maraqlıçlıq | altay, rus | şama- nizm, pravo- slav, bürna- nizm | |

Ardı var

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|-----|--|------|--------|--|--|---|--------------------------------|--|
| 103 | Telengətlər, TELE-NGET Altay türklərinin bir hissəsi | 1897 | 9.200 | Altayın cənub şərqində, Tales gölündən cənub və cənub-şərqə Baskasıla Çulman çayı hövzəsində və s. | Yarım köçəri, bəzi yerlərdə köçərli həyat tərzi; maldarlıq, ovçuluq, qəmənlilik. | Telen get. rus | - | - |
| 104 | Teləutlar, manşça telengətlərə yaxındır. Gümən kl. dilinə görə fərqlənəndə əvvəllər bir xalq olub. | 1923 | 700 | Oyrat Muxtar vilayətində və Sibir diyarının Kuznetsk dairəsində (əsas özək) | - | - | - | - |
| 105 | Kırım çöl tatarları, noqaylar (cənubi kırımca) | - | - | Kırım yarımadasının çöl və dağətliyi zolağında | əkinçilik, maldarlıq, bağçılıq. | Krım-tatar | sünnü | Dilinə görə cənub sahili tatarlarından (Bax: 125) kəskin şəkildə fərqlənir |
| 106 | Belorus tatarları | 1925 | 2.614 | Belorusiya SSR-in kənd və şəhərlərində kiçik qruplarla yaşayırlar. | əkinçilik, sənətkarlıq. | belorus | sünnü | Krım tatarlarından gələn qədim köçkünlər. |
| 107 | Qaraimilər | 1897 | 13.000 | Yevpatoriya mərkəzində Kırım yarımadası | əkinçilik, maldarlıq, ticarət və sənətkarlıq | qaraim (krım-tatar), qadim qadim yevrey | qaraim (Moiseyin ardıcılardır) | - |

Ardı var

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|-----|-------------------------------|------|---------|---|---|-----------------------------------|-----------------|--|
| 78 | Kırımçaklar, kırım yevreyləri | 1912 | 7.500 | Ayrı-ayrı icmalızlarla Qarasu-bazar və Simlertepolda, mənşəcə atırladək ki tatar əhalisindən az fərqlənir. | Ticarət, sənətkarlıq | Krım-tatar, ediblər, qadim yevrey | ludelyatımlıdır | - |
| 108 | Qaraçaylılar | 1926 | 46.230 | Qaraçay Muxtar vilayəti | Qoyunçuluq, sənətkarlıq, əkinçilik | qaraçay (balkar) yaxın | sünnü | Bölmələri (coğrafi), bəzəngilər, hümlər, urus, ar bəksənlər |
| 109 | Balkarlar, BALKAR, MALKAR | 1920 | 23.695 | Kabarda-Balkar Muxtar vilayəti | Qoyunçuluq, əkinçilik (az) | Balkar (qaraçaya yaxın) | sünnü | İngiləz və rus zümlərinə (1917-dək) bəksənlər |
| 110 | Qumıqlar | 1925 | 160.000 | Dağıstan MSSR-in şimal hissəsi, Xəzərin düzənlik sahələri | Əkinçilik, balıqçılıq, bağçılıq, qoyunçuluq | kumik | sünnü | İngiləz və rus zümlərinə bəksənlər |
| 111 | Noqaylar | 1910 | 60.000 | Kubanın yuxarı axını (6.000), Şimali Qafqaz diyarının şərq hissəsi, Kalmık Muxtar vilayətinin cənubunda (48.000), Dağ. MSSR-in Xəzər dənizində (4.000) və s. Köçəri | Xəzər dənizi və başqa maldarlıqla | noqay | sünnü | Qəbilə bölmələri: Cem bulatlar, rədisan-tat. Zakuban noqayları, ingiləz bəksənlərinə bəksənlər |

Ardı var

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|-----|--|------|------------------------------------|--|--|-------------------------|--------------------------------------|--|
| 112 | Misatlar, MİŞER, tuncqurıqlar | 1917 | 185.568 (Porm, Ufa, Orenburg qub.) | Niçeq ad, Penza, Tarnı, bax, Ulyanov, Ryazan, Saratov, keçmiş Perm və Ufa, (Semera, Orenburg quberniyalarında və bir hissəsi Tatar MSSR-də | Əkinçilik və alicarlıq | mişer (mişery ak) tatar | sürmü bəzi yerlərdə əsasən pravoslav | Ryazan qub. Qasim bax miserli-ari. Qasim tatarları xüsusi orup kimli bəzilər (bax 113) |
| 113 | Başlılar, BAŞLIQLAR, işlək (line) | 1897 | 320.743 | Başlı MSSR, Ural vilayətinin Çelyabinsk dairəsində kirpinski Tobolsk və Tomsq quberniyalarında. | Əkinçilik və alicarlıq (Uralın qərb və mərkəzi hissəsində) maldarlıqla (Uralın cənub-şərq cəlbirlərində) | başlır | sürmü | |
| 114 | Təşvəşlər, TİPTEŞ, BAŞLIQLAR, başlır, başlırın üstünüydü ilə mibet, Volga-bax Ural oltalı xələm yığın 1000.2 | 1917 | 289.571 (Porm, Ufa, Orenburg qub.) | Başlı MSSR | Əkinçilik və alicarlıq | başlır | sürmü | |

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|-----|---|------|-----------|---|------------------------------------|-------------------------------|--------------------------------|---|
| 115 | Volqaboyu tatarlar (Kazan, Heştərxan Qasım), TATAR noqşy (qazax və qırğızlarda) | 1920 | 2.265.000 | Tatar MSSR, Başqır MSSR (1917-də Perm, Ufa, Orenburq qub. - 289.351), Heştərxan qub. (40.000), Qərbi Sibir (1897-də 21.137), Orta Asiyada (Özbəkistan və Qazaxıstanın şəhərlərində, 1920-də 16.778), Ryazan, Tarnoboy və Penza qub. (130.000) yaşayışları Qasım tatarları (Bax: 116) adı ilə ayrılır. Kırğaşen tatarları (noqşybaqlar da adlandırılır) Orenburq qub. keçmiş Verxeural qəzasının 5 kəndində (1891-də 5.101) yaşayırdı. | Əkinçilik, sənət-karlıq və ticarət | tatar | sünnü, pravoslav (kırğaşenlər) | Hadançay və digər mışarlar (Bax: 112) yazındır. Kırğaşen tatarları |
| 116 | Qasım tatarları | 1920 | 130.000 | Ryazan qub. Qasım qəzası | Ticarət, əkinçilik, kənar peşələr | tatar dilinin xüsusi dialekti | sünnü | Hadançay və digər mışarlar (Bax: 115) mışarlar (Bax: 112) bir vahidlik təşkil edir. |

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|-----|---|------|-----------|--|---|--------------|-------|---|
| 117 | Tobolsk tatarları | 1898 | 37.637 | Tobolsk dairəsinin Ural vilayətində, Irışın Ural, Tobol və Tironin ağacları axınlarında, başlıca olaraq Tobolsk dairəsinin S volostunda ruslarla ad-dabunda. | | tatar, rus | sünnü | Mədəniyyətcə Volqaböyü tatarları (bax: 115) bir vahidlik təşkil edir. |
| 118 | Sibir buxariləri | 1897 | 11.659 | Tobolsk qub. Tar. Tobol və Tükel qışlarında | Əkinçilik, qara təlaçılıq | tatar | sünnü | |
| 119 | Bardınlar barabın tatarları (türklər) | 1897 | 4.433 | Keçmiş Tomsk qub. Sibir demiryoal rayonunda, keçmiş Tibis volostu əhalisinin 60%-ni təşkil edirdi. | Əkinçilik | barabın, rus | sünnü | |
| 120 | Çirəkəlpəklər (kine) QAZAX, TALP/ K | 1920 | 96.976 | Qaraqalpaq Muxtar vilayəti | Yarımköçəri həyat tərzli, maldarlıq, əkinçilik, balıqçılıq. | qaraqalpaq | sünnü | Özbəkistan qaraqalpaqlarına mənşət və dilcə öz-bəklərin bir bəlməsi kimi baxılır. ulu, orta, kiçik lüz-bölünür. |
| 121 | Qazaxlar, QAZAX, qırğız, qazax-qırğız (tobol), qırğız-qazax (redni), qırğız-qazax (kötne) | | 4.000.000 | Qazaxıstanın əsas şəhərdənkənar əhalisi, az miqdarda Özbəkistan, Qaraqalpaq Muxtar vilayətində və Sibir diyarının çöl zolağında | Oluradığa keçid prelesində (aksarıyətli otura-qlaşb), maldarlıq, əkinçilik, sənəkarlıq. | qazax | sünnü | |

Ardı var

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|-----|---|------|---------|--|--|-------------------------------------|-------------------------|--|
| 122 | Cülmia, (meles) türkləri (tatarları) | 1897 | 11.123 | Keçmiş Tomsk qub. Tomsk və Marlinsk qazalarında və keçmiş Yenisey qub. Açinsk qazasında (Cülm q. boyuncalı) | Əkinçilik, maldarlıq | Cülm, rus, ostyak-pravoslav yed | sünnü, şaman, pravoslav | |
| 123 | Qırğızlar, QIRĞIZ, çobalar, qırğızlar, qırğızlar, barutlar | 1924 | 643.095 | Qırğız MSSR-in şəhərdən kənar əsas əhalisi, həmçinin Özbəkistan SSR və Tacikistan MSSR-in bəlişik vilayətləri. | Köçəri həyat tərzindən olurdugı keçid, maldarlıq, əkinçilik, sənəkarlıq. | qırğız | sünnü | İki, sağ və sol qanada bölünür. |
| 124 | Qaqauzlar | 1907 | 76.266 | S. CƏNUB-QƏRB TURKLERİ Bessabıyının Bəndər, Akkerman və Izmail qazaları | Əkinçilik | qaqauz (türkün çarub-qəro dialekti) | sünnü | |
| 125 | Kırım çənub səhli tatarları, Kırım çöl tatarları (qırğızlar, türklər) | | | Kırımın çənub səhli rayonlarının kənd və şəhərləri. | Əkinçilik, başlıca maldarlıq | Kırım-tatar | sünnü | Dilcə çöl tatarlarındən (bax: 105) kəskin fərqlənir. |

Ardı var

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|-----|--|------|-----------|--|---|---------------------|-----------------------|--|
| 126 | Azerbaycanlılar, TÜRK, Azərbaycan türkləri, MOĞOL (Zakatala qəzası) | 1897 | 1.506.540 | Azerbaycan SSR və İran xeyli miqdarda Ermənistan və Gürcüstan SSR-də az miqdarda Şimali Qafqaz diyarı və Dağıstan MSSR-də | Əkinçilik, maldarlıq, kənar peşələr, ticarət | Azərbaycan türkləri | Şə, bə, hissəsi, sümü | |
| 127 | Qarapapaqlar, Borçalı azərbaycanlıları və Anadolulı türklərinin qarışığı | 1910 | 8.000 | Gürcüstan SSR, Axal-kalak qəzası, yarımköçəri həyat tərzi. | maldarlıq, qismən əkinçilik | qarapapaqlar | sümü | |
| 128 | Anadolulı türkləri, TÜRK, Osmanlı türkləri, osmanlı | 1897 | 139.304 | Keçmiş Batum vilayətinin (Acar MSSR) Artvin dairəsi, ars vilayətinin Ağbaba sahəsi (1.480 nəf.), keçmiş Yekaterinoslav və Tavriya quberniyası və Şimali Qafqazda (1.500 nəf.). Qars vilayətində (60.000 nəf.). | Əkinçilik, sənətkarlıq, ticarət | türklər | sümü | |
| 129 | Türkmenlər, TÜRKMƏN | 1924 | 683.606 | Türkmenistanın şəhərlərindən əsasən Əhəlişir, Qaraqalpaq vilayətində, Şimali Qafqazda, Özbəkistanda. | Köçəri həyat tərzi. Zəndən oturmağa keçmiş (kəndli) oturmağa və yarımotulmuş maldarlıq, əkinçilik, sənətkarlıq, baliqçılıq. | türklər | sümü | Əsas qəbilə bölgüsü: təkə, yomud, toklan, sarık, səlör və b. |

Ardı var

Ardı

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|-----|--|------|-----------|--|---|---------|------|---|
| 130 | Özəl ad: ÖZBƏK | 1924 | 3.764.366 | D. CƏNULİ-ŞƏRQ, TÜRK LƏRİ. Özbəkistanın əsas əhəli. Cırğız MSSR, Oğ qəzası, Tacik MSSR-in qərbi hissəsi və Qazaxıstanın İrki şəhərlərində: Çimkənd, Aulıqat, Türküstan və b. | Həyat tərzi və qəbilə (nəsil) bölgüsü: olamətinə, gəvə, yarımköçəri oturmağa bölünür. Maldarlıq, əkinçilik. | Özbək | sümü | |
| 131 | Quraqlı, qur, naqlı | 1920 | 50.000 | Əsas kütləsi Daşkənd qəzasında, Andəran çöllərində, ayrı-ayrı qruplar Özbəkistan SSR-in Əndican qəzasında. | Əkinçilik | quraqlı | sümü | Nəsil bölgüsü: uysın, dulaq, cəlal və b. |
| 132 | Uyqur, UYQUR (özləri adlandırmaları: "qur" və "qur" adından sonrakı cəlal) (özləri adlandırmaları: "qur" və "qur" adından sonrakı cəlal) | 1920 | 62.303 | Kölçə və Şərqi Türküstandan çıxanlar. Rusiya hökumətlərinin XIX yüzilin 80-ci illərində köçüb, Qazaxıstan SSR, Cənubi və Alim-Ata qəzalarında, Türkmənistan SSR-in Mərv dərəsinin Bayramlı rayonunun Tarancı kəndində. | Əkinçilik, bostançılıq | uyqur | sümü | Ədəbiyyatda: hebdən sarmatlar da adlandırılır |

Ardı var

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|-----|---|------|--------|--|--|--------------------------------|---------------------------------|--|
| 133 | Qazqarlar, QAZQARLIQ, UYGUR, (ozunadlandırması tarançılarla inqlibdan sonra qabul edilib) | 1920 | 39.528 | Şərqi Türkdandan çıxanlar. Özbəkistan SSR-in Fərqana və Əndican qəzalıları, az miqdarda Cəhsuy qub. | Əkinçilik, şəhərlərdə xüdə ticarət və qara fəhləlik. | qazqar | sümü | Hərduñ Şərqi Türkdandan şartları da adlandırılır. |
| 167 | Dunqanlar | 1917 | 18.318 | Külə və Şərqi Türkdandan köçənlər, Orqı-zıstan, MSSR-in Bışkək dairəsi. | Əkinçilik, bostançılıq | çin | sümü | Məişət mədəniyyətində cənillərə |
| 134 | Gemevoy (qaz) tatarlar (türklər) TUBALAR, TUBAKUL, YIŞ-KUL ("Meşə adamı") | 1897 | 6.342 | Altayın şimal döşündə (Sibir diyarının Bily dairəsi) və s. | Maldarlıq, ovçuluq, palid qazası, yığılmas, aqinçilik, arıçılıq, bəzi yerlərdə ağac axidilmas. | Cerno-voy (türk), rus | şaman formal pravo-slav | Bəzi qazlardan şərtlərə (bax: 135) və Tomsk-Kuznetsk tatarlarına (bax: 135) da aid edilir. |
| 135 | Tomsk-Kuznetsk tatarları (türkləri) | 1897 | 8.164 | Tom cəqrədə, Kuznetsk Alatauının şimal döşündə, Sibir diyarının Kuznetsk dairəsinin 8 volostunda yigma türk qrupu. | | şor və teleutlara yaxın dilidə | pravo-slav (şamanizm qəliqləri) | |

Ardı var

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|-----|--|------|--------|--|---|--------------------------------|---------------------------|--|
| 136 | Şorlar, ŞOR-KULI | 1897 | 14.809 | EŞİMAL-SƏRQ TÜRKLERİ. Sibir diyarının Kuznetsk dairəsinin, Kondoma, Mraşa və Tom çayları sisteminin | Yarımköçəri həyat tərzli; ovçuluq, baliçılıq, arıçılıq və palid peşəslə | Şor (abakan türk dilinə yaxın) | şaman (formal pravo-slav) | 22 nəslə bölünür; hərduñ Tomsk-Kuznetsk (bax: 135) və qara tatarlara aid edilir. |
| 137 | Lebedinlər, QULI, çolkanuk | 1897 | 907 | Lebed çayı (Bily çayının sağ axını) və Kondom (Sibir diyarının Kuznetsk dairəsi) üzrə Kondom-Selkalsk volostu | Oturaq həyat tərzli; aqinçilik, maldarlıq, ovçuluq və palid peşəslə | şor | şaman | |
| 138 | Qızılar | 1897 | 7.959 | Sibir diyarının Aqinsk dairəsinin cənub-qərb hissəsində, Ağ və Qazlyus çayları arasındakı cöldə, Peçin, Solbat, Sarale, yuxarı Uryun və b. çaylar boyunca dağlıq yerlərdə, həmçinin Bojye gölü ətrafındakı rus əhəlisli qəristində | Yaomoturaq həyat tərzli; maldarlıq və aqinçilik. | qızı və rus | şaman (formal pravo-slav) | |
| 139 | Saqaylar, abakan türklərinin bir hissəsi | 1897 | 3.000 | Kecmis, Tomsk qub. Kuznetsk qazasının cənub hissəsində və Kecmis Yenisey qub. Minusinsk qazasında | Yarımköçəri həyat tərzli; qışınan aqinçilik. | Saqay | şaman (formal pravo-slav) | İnqlibdan sonra digər abakan türkləri ilə birgə rəsmi xakas adı ilə məşhurdur. |

Ardı var

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|-----|--|------|--------|---|---|--|-----------------------------------|---------------|
| 140 | Kaçınlar, abaxan türklərinin bir hissəsi | 1897 | 11.974 | Sibir diyarının Minusinsk dairəsinin şimal-qərbində və Kənsk dairəsinin Yenisey'nin sol sahilı boyunca Abaxan, Ağ iyus və Çulima çaylarının axını arasında. | Yarımturax heyət tərtibi: maldarlıq, əkinçilik. | kaçın, rus | şaman (formal pravoslav) | 10 bəzülər |
| 141 | Bellilər, abaxan türklərinin bir hissəsi | 1897 | 7.959 | Sibir diyarında, Abaxan və onun qolu Abat, Monok Taşlıp boyunca və Ozi-Çarasuk çayı ətrafında. | Yarımturax heyət tərtibi | bellir | şaman (formal pravoslav) | |
| 142 | Çayqallılar, abaxan türklərinin bir hissəsi | 1897 | 1.015 | Sibir diyarında, Abaxandan şərqə Qayıblı əlində Bus, Ut ç və Abaxan ç. sağ sahilı boyunca. | Maldarlıq | qayıblı | şaman (formal pravoslav) | |
| 143 | Çarasqlılar, Samoyedlərin tükəlməmiş hissəsi | 1890 | 137 | Sibir diyarının Kənsk dairəsinin cənub hissəsi | Əkinçilik, ovçuluq, maldarlıq. | rus, abaxan, türk (əyni yerdə samoyedlərinin qarışığı ilə) | pravoslav (şamanizm qarışığı ilə) | |

Ardı var

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|-----|--|------|---------|---------------------|---|------------------------|--|--------------------|
| 144 | Soyqallar, soyonlar, uyruqlar, TU-BALAR | | 2.500 | Uslinsk diyarı | Maldarlıq, ovçuluq, bir hissəsi (Us ç. mənşəli yaxınlığında) əkinçilik | soyon (Uyruqlar, prav) | şaman | |
| 145 | Çaraxqlar, TUBA, tükəlməmiş qəzərgi xalq | 1897 | 389 | İrkutsk qub. | Ovçuluq, maldarlıq | Çaraxqlar | şaman | 5 nəslə bölünür |
| 146 | Yakutlar, SAKA, SAXA | 1917 | 220.040 | Yakut MSSR | Maldarlıq, əkinçilik (Lenayın vadidə), ovçuluq və balıqçılıq (yerdəmiç) | yakut, rus | şamanın min güclü qalığı ilə pravoslav | nəsilərə bölünür |
| 147 | Dolqanlar, yakutların tuncuz xalqı | 1897 | 967 | Yenisey qub. qəzası | Köçəri maldarlıq və ovçuluq | yakut | şaman | 2 nəslə bölünür |

Qeydlər: 1. AN СССР. Труды комиссии по изучению племенного состава населения СССР и сопредельных стран. 13. Список народов Союза Советских Социалистических республик. Составленный под редакцией И.И. Зарубина. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1927; 2. Əsas dini (müsəlman, xristian deyil, tərqiqlər (sünnü, pravoslav və b.) verilir; 3. Siyahıdakı sıra nömrəsi olduğu kimi saxlanılmışdır; 4. Özüündəndir; 5. Digər adları; 6. Oyrat Muxtar vilayəti 1 iyun 1922-ci ildə yaradılıb, 7 yanvar 1948-ci ildən Dağılıq-Alтай Muxtar Vilayəti adlandırılıb.

SSRİ-də yaşayan türk xalqlarının say dinamikası (1926-1989-cu illər)

| Xalqlar | Say, min nəfər | | | | | | | | | | Artım, Azalma (+, -) % | | | | | | | | | |
|-----------------|------------------------|------------------------|-----------|------------------------|-----------|-----------|------------------------|--------------------|---------------------|---------------------|------------------------|---------------------|---------------------|---------------------|---------------------|---------------------|---------------------|---------------------|---------------------|---------------------|
| | 1926 ¹ 2 | 1937 ² 3 | 1939 4 | 1959 ³ 5 | 1970 6 | 1975 7 | 1985 ⁴ 8 | 1926- 1937 9 | 1937- 1939 10 | 1939- 1959 11 | 1959- 1970 12 | 1970- 1975 13 | 1975- 1985 14 | 1970- 1975 15 | 1975- 1985 16 | 1985- 1989 17 | 1989- 1995 18 | 1995- 1999 19 | 1999- 2000 20 | 2000- 2005 21 |
| Bütün əhali | 147027,9 | 161752,2 | 170557,1 | 206308,1 | 241120,1 | 261024,7 | 285123,3 | 10,9 | 5,4 | 15,7 | 9,5 | 15,3 | 8,4 | 9,0 | 36,8 | | | | | |
| Azərbaycanlılar | 1705,6 | 2134,3 | 2276,7 | 2535,9 | 4739,9 | 5477,3 | 6170,4 | 25,1 | 8,6 | 33,3 | 29,2 | 49,0 | 25,0 | 23,6 | 130,3 | | | | | |
| Qazaxlar | 396,3 | 2862,5 | 3100,8 | 3621,6 | 3298,6 | 6159,2 | 8135,6 | 27,9 | 8,3 | -21,9 | 16,8 | -5,3 | 33,7 | 24,1 | 121,6 | | | | | |
| Özbəklər | 3904,6 | 4550,3 | 4945,1 | 6015,4 | 9165,1 | 12035,0 | 16027,0 | 16,5 | 6,5 | 25,1 | 24,2 | 52,8 | 35,5 | 34,0 | 177,6 | | | | | |
| Türkmenlər | 764,0 | 747,6 | 812,4 | 1001,6 | 1525,3 | 2027,3 | 2725,0 | 2,1 | 8,6 | 6,3 | 23,3 | 52,2 | 33,0 | 34,6 | 172,5 | | | | | |
| Qırğızlar | 762,7 | 846,6 | 884,6 | 968,7 | 1452,2 | 1908,5 | 2602,0 | 11,0 | 4,5 | 16,0 | 9,5 | -9,3 | 31,5 | 32,6 | 161,1 | | | | | |
| Çuvalar | 1117,4 | 1167,8 | 1303,6 | 1439,6 | 1694,4 | 1751,4 | 1842,3 | 4,5 | 1,7 | 22,6 | 7,2 | 15,2 | 3,3 | 5,2 | 25,3 | | | | | |
| Tatarlar | 2916,3 | 3703,4 | 4313,5 | 4957,7 | 5930,7 | 6317,5 | 6648,8 | 30,1 | 13,7 | 47,9 | 15,0 | 19,2 | 6,5 | 5,2 | 35,8 | | | | | |
| Başqırdlar | 713,7 | 758,0 | 843,6 | 989,0 | 1392,2 | 1371,5 | 1619,2 | 6,2 | 11,3 | 10,2 | 17,2 | 28,4 | 10,9 | 5,7 | 46,3 | | | | | |
| Qaraçaylılar | 55,1 | 108,5 | 75,8 | 81,4 | 112,7 | 131,3 | 150,0 | 32,7 | 9,2 | 37,6 | 7,4 | 39,4 | 16,3 | 18,9 | 91,6 | | | | | |
| Balkarlar | 33,3 | 42,7 | 42,4 | 58,5 | 66,4 | 85,1 | 100,0 | 29,2 | -0,7 | 40,3 | 11,6 | 28,1 | 100,7 | | | | | | | |
| Çumuklar | 94,6 | 104,1 | 112,6 | 135,0 | 188,6 | 220,4 | 282,0 | 10,0 | 8,2 | 19,0 | 19,9 | 39,8 | 21,0 | 33,4 | 108,8 | | | | | |
| Noqaylar | 36,3 | 33,1 | 36,6 | 38,6 | 61,8 | 59,5 | 75,2 | -8,3 | 10,5 | 0,8 | 5,5 | 31,2 | 14,5 | 35,4 | 94,8 | | | | | |
| Çarvaşabəklər | 146,3 | 179,3 | 185,6 | 172,6 | 236,0 | 303,3 | 425,5 | 35,5 | 3,6 | 27,6 | -7,1 | 36,8 | 22,5 | 39,6 | 145,3 | | | | | |

Ardı var

Ardı

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 | 13 | 14 | 15 | 16 |
|------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-----|------|------|------|-------|-------|-------|
| Tuvalılar | 1,2 | 0,8 | 100,1 | 139,4 | 166,1 | 205,6 | | -33,3 | | | | 39,3 | 19,2 | 24,3 | 106,3 |
| Yakutlar | 240,7 | 239,3 | 242,1 | 236,7 | 296,2 | 328,0 | 382,0 | -0,6 | 1,2 | 0,6 | -2,2 | 25,1 | 10,7 | 16,4 | 61,4 |
| Altaylar | 37,5 | 47,9 | 45,3 | 55,8 | 60,0 | 70,3 | 80,3 | | | 27,4 | -5,4 | 23,2 | 7,5 | 18,0 | 56,3 |
| Xakaslar | 45,6 | 48,3 | 52,8 | 56,8 | 66,7 | 70,8 | 80,3 | 8,0 | 9,3 | 15,8 | 7,6 | 17,4 | 6,1 | 13,4 | 41,3 |
| Şorlar | 10,6 | 15,1 | 16,3 | 15,3 | 16,5 | 16,0 | 16,6 | 19,8 | 8,0 | 29,4 | -6,1 | 7,8 | -3,0 | 3,6 | 8,5 |
| Qaraqazlar | 0,9 | | | 133,8 | 156,6 | 173,2 | 197,8 | | | | | 26,5 | 10,6 | 14,2 | 59,8 |
| Uyqurlar | 42,6 | 109,2 | | 95,2 | 173,3 | 210,6 | 262,6 | | | | | 82,0 | 21,5 | 24,7 | 175,8 |
| Turklar | 8,6 | 10,3 | | 35,3 | | 92,7 | 207,5 | | | | | | 162,6 | 123,8 | 487,8 |

Qaynaqlar: 1926, 1939, 1959, 1970, 1979-cu illərə aid rəqəmlər gətirilmişdir. Козлов В. И. Национальности СССР. Этнодемографический обзор. Изд. втор., перераб. и допол., М., 1982, с.285-287; 1937-ci il - Бестик Статистики. 1990, №7, с.75; 1989-cu il - yeni brada, s.69-71

Qeydlər: Bu siyahıyaalmaya görə mişarlar - 242 min, qazaxlar - 27,4 min, teleullar - 2 min, telengellər - 3 min, kumandilər - 6 min, quramalar - 50 min, qaraxlar - 656 nəfər, totalar-karaxlar - 2,8 min, qaraimlər - 5 min ol-
muşdur. 2. Çuvalar - 46,5 min, qaraimlər - 3,4 min, mişarlar - 3,2 min olmuşdur. 3. Qaraimlər - 5,7 min, krim-
çavlar - 1,5 min olmuşdur. Dolqanlar yakutlara aid edilmişdir; 4. Krim tatarları - 271,7 min, Dolqanlar - 7 min,
totalar - 731 nəfər, qaraimlər - 2,6 min, krimçavlar - 1,4 min olmuşdur.

Cədvəl 8

SSRİ-nin ayrı-ayrı türk xalqlarının ölkənin türk əhalisi
içərisində xüsusi çəkisi (1989-cu il)

| S | Xalqların adı | Xüsusi çəkisi (%-lə) |
|----|---------------------|----------------------|
| 1 | Özbəklər | 33,7 |
| 2 | Qazaxlar | 16,4 |
| 3 | Azərbaycan türkləri | 13,7 |
| 4 | Tatarlar | 13,4 |
| 5 | Türkmenlər | 5,5 |
| 6 | Qırğızlar | 5,1 |
| 7 | Çuvaşlar | 3,7 |
| 8 | Başqırdlar | 3,0 |
| 9 | Qaraqalpaqlar | 0,8 |
| 10 | Yakutlar | 0,7 |
| 11 | Qumıqlar | 0,56 |
| 12 | Kırım tatarları | 0,54 |
| 13 | Uyqurlar | 0,52 |
| 14 | Məhsəti türkləri | 0,42 |
| 15 | Tuvalılar | 0,42 |
| 16 | Qaqauzlar | 0,4 |
| 17 | Qaraçaylar | 0,3 |
| 18 | Bakkarlar | 0,2 |
| 19 | Xakaslar | 0,16 |
| 20 | Noqaylar | 0,15 |
| 21 | Altaylar | 0,14 |
| 22 | Şorlar | 0,03 |
| 23 | Dolqanlar | 0,01 |
| 24 | Qaraimilər | 0,005 |
| 25 | Kırımçaklar | 0,003 |
| 26 | Tofalar | 0,001 |

Cədvəl 9

SSRİ əhalisinin etnik tərkibi (1926-1989-cu illər)

| Xalqlar | Say, min nəfər | | Artım, Azalma(-) | | Say, min nəfər | | Artım, Azalma(-) | |
|---|--------------------|-------------------|---------------------|-------|----------------------|--------------------|---------------------|-------|
| | 1926 ¹ | 1939 ² | Mütləq | %-lə | 1959 | 1989 ¹² | Mütləq | %-lə |
| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
| CƏMI | 147007,9 | 170557,1 | 23529,2 | 16,0 | 208826,7 | 285712,5 | 79115,8 | 36,8 |
| SLAVYAN QURUPU | 110648,3 | ... | ... | ... | 161023,4 | 200804,8 | 23871,3 | 24,7 |
| Ruslar | 77791,1 | 99591,5 | 21800,4 | 28,0 | 114114,1 | 135155,5 | 31041,4 | 27,2 |
| Ukraynalılar | 31195,0 | 28111,0 | -3084,0 | -9,9 | 37252,9 | 44186,0 | 6933,1 | 18,6 |
| Beloruslar | 4738,9 | 5275,4 | 536,5 | 11,3 | 7913,5 | 10036,2 | 2122,7 | 26,8 |
| Polyaklar | 782,3 | 630,1 | -152,2 | -19,4 | 1380,3 | 1126,3 | -254,0 | -18,4 |
| Çexlər | 17,0 | ... | ... | ... | 24,6 | 16,1 | -8,5 | -24,5 |
| Slovaklar | 10,1 | ... | ... | ... | 14,7 | 9,1 | -5,6 | -36,1 |
| Serblər | 2,6 | ... | ... | ... | 5,0 | 2,7 | -2,3 | -46,0 |
| Bolqarlar | 111,3 | 113,5 | 2,2 | 1,9 | 324,3 | 373,0 | 48,7 | 15,0 |
| LET-LİTVİA qrupu | 192,9 | 160,6 | -32,3 | -20,1 | 3725,6 | 4126,4 | 600,8 | 21,5 |
| Litvalılar | 41,5 | 32,6 | -8,9 | -21,4 | 2326,1 | 3057,4 | 741,3 | 31,8 |
| Latışlar | 141,6 | 128,0 | -13,6 | -9,6 | 1399,5 | 1459,0 | 59,5 | 4,2 |
| GERMAN QURUPU | 3838,5 | 4455,7 | 617,2 | 16,1 | 3796,7 | 3416,9 | -379,8 | -10,0 |
| Almanlar | 1238,5 | 1427,2 | 188,7 | 15,2 | 1619,7 | 2033,6 | 418,9 | 25,8 |
| Yəhudilər | 2600,0 | 3028,5 | 428,5 | 16,4 | 2177,0 | 1378,3 | -798,7 | -36,6 |
| ROMAN QURUPU | 288,5 | ... | ... | ... | 2225,1 | 3503,6 | 1178,5 | 50,6 |
| Moldavınlər | 279,0 | 260,4 | -18,6 | -6,6 | 2214,1 | 3352,3 | 1138,2 | 51,4 |
| Rumınlar | 4,7 | ... | ... | ... | 106,4 | 146,1 | 39,7 | 37,3 |
| İtalyanlar | 2,8 | ... | ... | ... | 1,2 | 1,3 | 0,1 | 8,3 |
| Fransızlar | 2,5 | ... | ... | ... | 1,0 | 0,7 | -0,3 | -30,0 |
| İspanlar | ... | ... | ... | ... | 2,4 | 3,2 | 0,8 | 33,3 |
| İRAN QURUPU | 1541,1 | 1587,0 | 42,9 | 2,8 | 1960,7 | 5178,7 | 3188,0 | 162,6 |
| Taciklər | 978,7 ⁷ | 1229,2 | 250,5 | 25,6 | 1265,9 ¹³ | 4215,4 | 2818,5 | 201,7 |
| Yəqunilər | 1,8 | ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... |
| Pərsilər (təbii taciklər (yazıqlılar, bartanilər rusaqlar)) | ... | 3 | ... | ... | 10 | ... | ... | ... |
| Orta Asiya yəhudiləri | 18,7 | ... | ... | ... | 23,0 | 36,1 | 13,1 | 57,0 |
| Əfqanlar | 5,3 | ... | ... | ... | 1,9 | 6,7 | 4,8 | 252,2 |
| Bəlcuqlar | 10,0 | ... | ... | ... | 7,8 | 20,8 | 21,0 | 269,2 |
| Farslar | 53,2 | ... | ... | ... | 20,8 | 40,0 | 19,4 | 93,2 |
| Tatlar | 28,7 | ... | ... | ... | 11,5 | 30,7 | 19,2 | 167,0 |
| Dağ yəhudiləri | 26,0 | ... | ... | ... | 30,0 | 15,9 | -11,5 | -38,3 |
| Talışlar | 77,3 | ... | ... | ... | 21,0 | ... | ... | ... |
| Kürdilər | 69,1 | ... | ... | ... | 58,8 | 152 | 93,5 | 96,7 |
| Osətlilər | 354,0 | 82,5 | -30,0 | -8,5 | 410,0 | 352,0 | -188,0 | -45,7 |
| Ermanilər | 1567,8 | 2152,9 | 585,1 | 37,3 | 2798,9 | 4623,4 | 1824,5 | 99,9 |
| Yunanılar | 213,8 | 268,4 | 72,6 | 33,9 | 399,3 | 158 | -9,8 | -15,7 |
| Qaraçılar | 61,2 | 88,2 | 27,0 | 44,1 | 132,0 | 202,0 | 70,0 | 36,5 |

Ardı var

Ardı

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|----------------------------------|--------------------|--------|-------|------|--------------------|---------|---------|-------|
| Albanlar | 3,1 | ... | ... | ... | 4,8 | 4,0 | -0,8 | -16,6 |
| KARTIVEL QURUPU | 1042,7 | ... | ... | ... | 2720,0 | 3997,2 | 1269,2 | 46,5 |
| Gurcular | 1821,2 | 2249,6 | 428,4 | 23,5 | 2692,0 | 3081,1 | 1289,1 | 47,8 |
| Gurcu yahudilar | 21,5 | ... | ... | ... | 36,0 ¹¹ | 16,1 | -19,9 | -55,2 |
| Kahardanlar | 139,9 | 164,2 | 24,3 | 17,3 | 203,6 | 391,9 | 187,4 | 92,0 |
| Çerkezler | ... | ... | ... | ... | 30,5 | 52,4 | 21,9 | 71,8 |
| Adigeyler | 65,3 ¹ | 88,1 | 22,8 | 34,9 | 79,6 | 123,0 | 45,4 | 36,3 |
| ÇEÇEN-DAGISTAN QURUPU | 962,5 | ... | ... | ... | 1299,4 | 1.299,0 | 1.690,6 | 123,8 |
| Avanlar(ando-estalar) | 197,0 ¹ | 252,8 | 55,8 | 28,3 | 270,4 | 601,0 | 330,6 | 122,2 |
| Dargınlar (qaytak va qubçılarla) | 126,0 ¹ | 153,8 | 27,8 | 22,1 | 158,2 | 365,0 | 206,8 | 130,7 |
| Ləkar | 40,4 | 56,1 | 15,7 | 38,8 | 63,5 | 118,1 | 54,6 | 86,0 |
| Təbəranlılar | 32,0 | 33,6 | 1,6 | 5,0 | 34,7 | 97,5 | 62,8 | 181,0 |
| Ləzgilər | 134,6 | 221,0 | 86,4 | 64,2 | 223,1 | 466,0 | 242,9 | 108,8 |
| Aqullar | 7,7 | ... | ... | ... | 6,7 | 18,7 | 12,0 | 179,1 |
| Rutulılar | 10,5 | ... | ... | ... | 6,7 | 20,4 | 13,7 | 204,4 |
| Sarılar | 19,1 | ... | ... | ... | 7,3 | 0,0 | 12,7 | 174,0 |
| Çeçenlər | 318,5 | 408,0 | 89,5 | 28,1 | 418,8 | 955,9 | 538,1 | 128,4 |
| Inqurilər | 74,1 | 92,1 | 18,0 | 24,3 | 106,0 | 237,4 | 131,4 | 124,0 |
| Bacbilər | ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... |
| Xınalıqlar | ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... |
| Buduglar | ... | ... | ... | ... | 3,7 | 8,0 | 4,3 | 116,2 |
| Udınlar | 2,6 | ... | ... | ... | 0,3 ¹¹ | ... | ... | ... |
| Qırzılar | ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... |
| SEMIT QURUPU | 38,8 | ... | ... | ... | 29,8 | 33,8 | 4,0 | 13,4 |
| Orta Asiya arabları | 29,0 | ... | ... | ... | 8,0 | 7,7 | -0,3 | -3,7 |
| Assuriyalılar (əysələr) | 9,8 | ... | ... | ... | 21,8 | 26,1 | 4,3 | 19,7 |
| FIN QURUPU | 3247,5 | ... | ... | ... | 4.113,2 | 4307,6 | 194,4 | 4,7 |
| Karellər | 248,1 | 252,7 | 4,6 | 1,8 | 167,3 | 130,1 | -37,2 | -22,2 |
| Finlər | 134,7 | ... | ... | ... | 92,7 | 67,3 | -25,4 | -27,4 |
| Estonlar | 154,7 | 143,6 | -11,1 | -7,1 | 988,6 | 1026,6 | 38,0 | 3,8 |
| Livlər | ... | ... | ... | ... | 0,2 | 0,2 | ... | ... |
| İorlar | 16,8 | ... | ... | ... | 1,1 | 0,8 | -0,3 | -27,2 |
| Vepilər | 32,8 | ... | ... | ... | 16,4 | 12,5 | -3,9 | -23,7 |
| Soamlar | 1,7 | ... | ... | ... | 1,8 | 1,9 | 0,1 | 5,5 |
| Komilər | 226,4 | 422,3 | 46,4 | 12,3 | 287,0 | 344,5 | 57,5 | 20,0 |
| Kom-permyaklar | 149,5 | ... | ... | ... | 144,0 | 152,0 | 8,0 | 5,5 |
| Udmurtlar | 514,2 | 606,3 | 92,1 | 17,9 | 624,8 | 746,8 | 122,0 | 19,5 |
| Manilər | 438,2 | 481,6 | 53,4 | 12,4 | 504,2 | 670,9 | 166,7 | 33,0 |
| Mordvalılar | 1340,4 | 1455,3 | 115,9 | 8,6 | 1285,1 | 1154,0 | -131,1 | -10,2 |
| UOOR QURUPU | 29,0 | ... | ... | ... | 180,5 | ... | ... | ... |
| Xarçılar | 17,7 | 18,5 | 0,8 | 4,5 | 19,4 | 22,5 | 3,1 | 15,9 |
| Mənsilər | 5,8 | ... | ... | ... | 6,4 | 8,4 | 2,0 | 31,2 |
| Macarlar | 5,5 | ... | ... | ... | 154,7 | ... | ... | ... |

Ardı var

Ardı

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 |
|----------------------|-------------------|---------|--------|-------|---------|---------|---------|-------|
| SAMODİY QURUPU | 25,1 | ... | ... | ... | 27,5 | 39,5 | 12,0 | 43,6 |
| Nenilər(enlər) | 18,8 | 24,8 | 6,0 | 31,9 | 23,0 | 34,6 | 11,6 | 50,4 |
| Nganasanlar | ... | ... | ... | ... | 0,7 | 1,3 | 0,6 | 85,7 |
| Selkuplar | 6,3 | ... | ... | ... | 3,8 | 3,6 | -0,2 | -5,2 |
| TURK QURUPU | 17147,9 | 19258,8 | 2111,1 | 12,3 | 23162,2 | 49259,7 | 26697,5 | 112,8 |
| Tatarlar | 3311,0 | 4313,5 | 1002,5 | 30,3 | 4967,7 | 6648,7 | 1681,0 | 33,8 |
| Başkırlar | 713,7 | 843,6 | 129,9 | 18,2 | 989,0 | 1449,2 | 460,2 | 46,5 |
| Çuvaşlar | 1117,4 | 1369,6 | 252,2 | 22,5 | 1469,8 | 1842,3 | 372,5 | 23,3 |
| Qazaxlar | 0,8 | ... | ... | ... | 123,8 | 197,8 | 74,0 | 59,7 |
| Kırımqlar | ... | ... | ... | ... | 1,5 | 1,4 | 0,1 | -6,6 |
| Qaraimlər | 8,3 | ... | ... | ... | 5,7 | 2,6 | -3,1 | -54,3 |
| Türkmanlar | 764,0 | 812,4 | 48,4 | 6,3 | 1001,6 | 2729,0 | 1727,4 | 172,4 |
| Özbəklər | 3988,6 | 4845,1 | 857,1 | 21,5 | 6015,4 | 16697,8 | 10682,4 | 177,5 |
| Uyğurlar | 66,0 | ... | ... | ... | 95,2 | 262,6 | 167,4 | 175,8 |
| Qaraqalpaqlar | 146,3 | 185,8 | 39,5 | 27,0 | 172,6 | 423,5 | 250,9 | 145,3 |
| Qazaxlar | 3968,3 | 3100,9 | 867,4 | -21,8 | 3621,6 | 8135,8 | 4514,2 | 124,6 |
| Qırğızlar | 762,7 | 884,6 | 121,9 | 16,0 | 968,7 | 2529,0 | 1560,3 | 161,1 |
| Altaylar | 50,7 | 47,9 | -2,8 | -5,5 | 45,3 | 70,8 | 25,5 | 56,3 |
| Xakaslar | 46,0 | 52,8 | 6,8 | 14,7 | 56,6 | 80,3 | 23,7 | 41,8 |
| Tuvallılar | ... | 0,8 | ... | ... | 100,1 | 206,6 | 106,5 | 106,4 |
| Tofalar | 0,4 | ... | ... | ... | 0,6 | 0,7 | 0,1 | 16,6 |
| Şorlar | 12,6 | 16,3 | 3,7 | 29,3 | 15,3 | 16,6 | 1,3 | 8,5 |
| Yakutlar | 240,7 | 242,1 | 1,4 | 0,5 | 236,7 | 382,0 | 152,2 | 64,3 |
| Döqənlər | 1,5 | ... | ... | ... | ... | 6,9 | ... | ... |
| MONQOL QURUPU | 370,1 | ... | ... | ... | 360,9 | 598,1 | 237,2 | 65,7 |
| Buryatlar | 237,5 | 224,7 | -12,8 | -5,4 | 253,0 | 421,4 | 168,4 | 66,3 |
| Kalmıqlar | 132,0 | 134,4 | 2,4 | 1,8 | 106,1 | 173,8 | 67,7 | 63,8 |
| Moğollar | 0,8 | ... | ... | ... | 1,8 | 2,9 | 1,1 | 61,1 |
| TUNQUS MANÇUR QURUPU | 51,2 | ... | ... | ... | 46,1 | 65,5 | 19,5 | 42,3 |
| Evenklər | 32,8 | 29,7 | -3,1 | -9,4 | 24,7 | 30,1 | 5,4 | 21,8 |
| Evenlər | 8,7 | 9,7 | 1,0 | 11,5 | 9,1 | 17,2 | 8,1 | 89,0 |
| Nanaylar | 6,7 | 8,5 | 1,8 | 26,8 | 8,0 | 12,0 | 4,0 | 50,0 |
| Ulgılar | 0,8 | ... | ... | ... | 2,1 | 3,2 | 1,1 | 52,3 |
| Oroqlar | 0,5 | ... | ... | ... | 0,8 | 0,9 | 0,1 | 12,5 |
| Udeyqlər | 1,4 | ... | ... | ... | 1,4 | 2,0 | 0,6 | 42,8 |
| Oroqlar | 0,2 | ... | ... | ... | ... | 0,2 | ... | ... |
| Kellər | 1,1 | ... | ... | ... | 1,0 | 1,1 | 0,1 | 10,0 |
| Koreyalılar | 87,0 | 182,3 | ... | ... | 313,7 | 438,6 | 124,9 | 39,8 |
| Yaponlar | 0,1 | ... | ... | ... | 1,0 | 0,6 | -0,4 | -4,9 |
| PALEOASIYA XALQLARI | 29,3 | ... | ... | ... | 23,2 | 32,6 | 9,4 | 40,9 |
| Çukçılar | 13,1 ¹ | 13,0 | 0,5 | 6,1 | 11,7 | 15,0 | 3,5 | 30,0 |
| Koryaklar | 7,4 | ... | ... | ... | 6,3 | 9,2 | 2,9 | 46,0 |
| İtlimenlər | 4,2 ² | ... | ... | ... | 1,1 | 2,5 | 1,4 | 127,2 |
| Yukakirlər | 0,5 | ... | ... | ... | 5,4 | 1,1 | 0,7 | 175,0 |
| Naxırlar | 4,1 | ... | ... | ... | 3,7 | 4,6 | 0,9 | 24,3 |
| ESKİMO-ALEUT AİLESİ | 1,6 | ... | ... | ... | 1,5 | 2,4 | 0,9 | 6,4 |

Ardı var

Ardı

| | | | | | | | | |
|------------------------------|-------|--|--|--|------|------|-------|-------|
| Eskimoslar | 1,3 | | | | 1,1 | 1,7 | 0,6 | 54,5 |
| Aleutlar | 0,3 | | | | 0,4 | 0,7 | 0,3 | 75,0 |
| ÇİN GRUPLU | 24,8 | | | | 47,7 | 80,6 | 32,9 | 69,0 |
| Çimilər | 10,2 | | | | 25,8 | 11,3 | -14,5 | -56,2 |
| Dunqanlar | 14,6 | | | | 21,9 | 69,3 | 47,4 | 216,4 |
| Vyetnamlilar | | | | | 0,8 | 3,4 | 2,6 | 325,0 |
| Başqaqlar və nəmə lümilər | 538,8 | | | | 21,2 | 32,4 | 11,2 | 52,8 |

- Qeydlər:
1. Всесоюзная перепись населения 1926г. М., 1929, т. XVII; Народы мира. Этнографические очерки. Численность и расселение народов мира. Под ред. С.И. Брука. М., 1962, с. 85-86.
 2. Pamirətrafi taciklər taciklərin sayına daxil edilmişdir. Çərkəzlər adıgeylərin sayına daxil edilmişdir.
 3. And-sez xalqları və arçinlər avarların sayına daxil edilmişdir.
 4. Qaytak və qubaçılar darginlərin sayına daxil edilmişdir.
 5. Tarançı və qaşqarlıklar uyqurların sayına daxil edilmişdir.
 6. Çuvaşlar çukçaların sayına daxil edilmişdir.
 7. Rusların etnoqrafik qrupu olan kamçadallar itelmenlərin sayına daxil edilmişdir.
 8. Козлов В.И. Национальности СССР. Этнодемографический обзор. Изд. второе, перераб. и доп., М., 1982, с. 285-287.
 9. Pamirətrafi taciklər (42 min) və yaqnoqlar (2,4 min) taciklərin sayına daxil edilmişdir.
 10. Qiymətləndirmə.
 11. Вестник статистики. 1990, №10, с. 69-71.

Cədvəl 10

SSRİ əhalisi içərisində türk xalqlarının payı (1897-1989-cu illər)

| İllər | Əhalinin sayı | | |
|-----------|---------------------|--------------------------|------|
| | Cəmi (min nəfər) | O cümlədən türk xalqları | |
| | | Mütləq | %-lə |
| 1897 | 125635,2 | 13599,2 | 10,8 |
| 1914-1917 | 168828,5 | 16634,5 | 9,8 |
| 1926 | 147027,9 | 17147,7 | 11,6 |
| 1937 | 161753,2 | 17605,1 ¹ | 10,8 |
| 1939 | 170557,1 | 19258,8 | 11,3 |
| 1959 | 208826,7 | 23162,2 | 11,1 |
| 1970 | 241720,1 | 32452,0 ² | 13,4 |
| 1979 | 262084,7 | 39657,6 | 15,3 |
| 1989 | 285742,5 | 49523,2 | 17,3 |

1. Altaylar daxil deyil.

2. Türklər (Türkiyə) daxil deyil.

**Dünya türklərinin yerləşməsi və sayı
(1989-1990-cı illər)**

| Dünya türkləri | |
|--|--------------------|
| Yerləşməsi | Sayı |
| Türkiyə | 56.570.000 |
| Türkiyədən kənardakı Türkiyə vətəndaşları | 2.377.871 |
| SSRİ | 49.523.215 |
| ÇXR | 9.456.184 |
| Əfqanıstan | 2.500.000 |
| İran | 24.000.000 |
| İrak | 2.000.000 |
| Suriya | 500.000 |
| Kıpr | 200.000 |
| Bolqarıstan | 2.000.000 |
| Rumıniya | 140.000 |
| Yunanıstan | 120.000 |
| Yuqoslaviya | 150.000 |
| ABŞ | 200.000 |
| Digər ölkələr | 250.000 |
| Cəmi | 147.987.270 |

Qaynaq: Türk dünyası el kitabı. Birinci c. Ankara. 1992. S.57.

Kərim Kərəm oğlu Şükürov.

Türk xalqları XVI—XX yüzilliklərdə: Say dinamikası
(çar Rusiyası və Sovetlər İttifaqı üzrə).

Yığılmağa verilmiş 01.08.1997. Çapa imzalanmışdır 19.08.1997.

Kağızın formatı 60×90 1/16.

Tiraj 500. Sifariş ' 37b. Qiyməti müqavilə ilə.

Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası.

1997

475

256